

ENGLISH-SANSKRIT-HINDI-Dictionary

[Specimen]

INTRODUCTION

by

SHRI INDIRA DEVI YAVACHASPATI

खरक न. गिरि १९६१-१९६२

1957

Published by
SHRADDHANANDA PRATISHTHAN
Gurukula Kangri University
P. O. Gurukula Kangri, Haridwar.

गुरुकुल कांगड़ी मुक्ति:	
पुस्तक संख्या	१०४
आगत पञ्जिका संख्या	३३, ४४१
गुरुकुल कांगड़ी कांगड़ी	

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार	
पुस्तकालय	
	
विषय संख्या	१०४
पुस्तक संख्या	३३
आगत पञ्जिका संख्या ३३, ४४१	
पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कृपया १५ दिन से अधिक समय तक पुस्तक अपने पास न रखें।	

पुस्तकालय

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

वर्ग संख्या .....

आगत संख्या.....

33551

पुस्तक विवरण की तिथि नीचे अंकित है। इस तिथि सहित 30 वें दिन यह पुस्तक पुस्तकालय में वापस आ जानी चाहिए अन्यथा 50 पैसे प्रति दिन के हिसाब से विलम्ब दण्ड लगेगा।

India

ntion

parti-

quiva-

But as

ature

ligion,

ucated

erested

andard

equiva-

h. Un-

resent.

nd shri

s direc-

s availa-

l by the

he need

ards and

ences in

reasona-

Institute

of prepa-

by the
of the
cularl
lents
witho
and t
Philos
people
in the
diction
lents o
fortuna
Sir Mo
Vaman
tion, b
ble in t
above n
of the
there y
them. T
ble den

of the Gurukul Kangri University has under-taken the preparation of preparing such an authentic universal English Sanskrit Hindi Dictionary containing about 8,0000 words of English language, including a good number of technical terms of various sciences, with their Sanskrit and Hindi equivalents. It is earnestly hoped that this Dictionary which is under preparation, will be found very useful for Research Scholars and

CH

1973

Initial

ग्रन्थ ज्ञानास सुक्तिः	
पुस्तक संख्या	१०४
आगत पञ्जिका संख्या	३३, ५५१
गुरुकुल कांगड़ी काँगड़ी	

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार	
पुस्तकालय	
	
विषय संख्या	१०४
पुस्तक संख्या	३३, ५५१
आगत पञ्जिका संख्या ३३, ५५१	
<p>पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कृपया १५ दिन से अधिक समय तक पुस्तक अपने पास न रखें।</p>	

INTRODUCTION

By Shri Indra Vidyavachaspati, M. P.

१
१२९

The need of a High Class English Sanskrit-Hindi Lexicon

Since the declaration of Hindi as the official language of India by the constituent Assembly according to the article 343, the attention of the highly educated people in our country and abroad has been particularly directed towards its study. They are eager to know Hindi equivalents of general and technical terms current in English language. But as without the help of Sanskrit, it is not possible to enrich Hindi literature and to carry out research work regarding the ancient Indian Religion, Philosophy, Science, History, Geography and other subjects, the educated people of the East and the West, are getting more and more interested in the study of Sanskrit. They feel the need of a high class standard dictionary which may enable them to find out Sanskrit and Hindi equivalents of all important general and technical terms used in English. Unfortunately such a standard dictionary is not at all available at present. Sir Monier Williams, Shri Anundoram Borooh of Calcutta and Shri Vaman Shivaram Apte M. A., did some admirable work in this direction, but it is a great pity that not a single copy of their works is available in the market. Even if English-Sanskrit Dictionaries compiled by the above mentioned scholars were available, they could not fulfil the need of the intelligentsia, as they contained hardly about 15,000 words and there was complete lack of the technical terms of various sciences in them. To fulfil this urgent need and meet the admirable and reasonable demand of the highly educated people, Shri Shraddhananda Institute of the Gurukula University has under-taken the arduous task of preparing such an authentic universal English Sanskrit Hindi Dictionary containing about 8,0000 words of English language, including a good number of technical terms of various sciences, with their Sanskrit and Hindi equivalents. It is earnestly hoped that this Dictionary which is under preparation, will be found very useful for Research Scholars and

CH

1973

Initi

(2)

the general public owing to the following distinguishing features:

1. Being a tri-lingual lexicon, it will be equally useful for all those who are interested in the study of English, Sanskrit and Hindi,
2. Along with Hindi words, the words of Sanskrit origin, used in Bengali, Marathi, Gujrati, Kannada, Telugu, Malayalam, Tamil and other regional languages will also be given wherever feasible, so that it may be possible to evolve a truly national language based mainly on Sanskrit, but taking in suitable words used in different regional languages. This will be practically transforming Hindi into a language with an All India appeal. This will enable people of different states to feel that Bharat (India) is one and that Sanskrit is the mother of all languages. It will enrich Hindi literature and will make it more popular, if some suitable words of Sanskrit origin current in some regional languages are adopted. The following examples will make the point clear. For instance, we may take the word "flattery." Generally in Hindi dictionaries, Urdu words like 'Khushamad' or Lallopatto, are used; while as we find that in all the languages of the south, the pure Sanskrit word 'मुखस्तुति' (Mukha Stuti) is used in this sense. Hindi speaking people will do well to adopt the word.

For Bidadiu or farewell, in Bengali the word 'वियोग वंदनम्' (Viyoga Vandanam) and in Kannada 'स्वस्ति वाचनम्' (Svasti-vachanam) are used which are quite appropriate and which can easily be adopted in Hindi. For bribe, generally Hindi speaking people use the Urdu words घूस & रिश्वत while as, we find in Sanskrit-English dictionaries of Sir Monier Williams and V. S. Apte the ancient word लज्जा which has taken the form of लांच or लंचम् in Marathi, Gujrati, Tamil and Pali, while as in Kannada; Sanskrit word परिदान 'Paridan' is used. These words can easily be adopted in Hindi.

For 'Accident' the word used in Kannada is अपघात (Apaghata) in Bengali Apatana (आपतन) and Daiva ghatana (देवघटना) and in Asamese दुविपाक These words can easily be assimilated in Hindi, instead of using the Urdu words like 'ittifak' or Sift etc. For Accord in Bengali the Sanskrit word Samanjasya (सामञ्जस्य) in Kannada Samarasya (सामरस्य) and in

(3)

Malayalam Aika Matyam (ऐकमत्यम्) is used. These words can be taken in Hindi and they are certainly better than Urdu words like 'Muafikat and Munasabat etc.

For concord, the following sweet words are used in various regional languages:—

एक तान (Ekatan) in Bengali, स्वरमैत्री (Swara Maitri) in Kannada आनुकूल्यम् (Anukulyamu) ऐकमत्यम् (Aikamatyamu) in Telugu, चित्तैक्यम्, अविस्वादम्, स्वरैकता (Chittaikyam; avisamvadam, Swaraikata) in Malayalam and एकराग (Eka raga) in Gujrati. Can we not enrich and sweeten Hindi by adopting such words ?

For harmony, we find the following terms used in some regional languages:—

In Bengali they use समतान (Samatan) and स्वर सामंजस्य (Svar Samanjasya) in Kannada मधुरनाद (Madhur nada) in Telugu स्वर माधुर्यम् and in Malayalam स्वरैक्यम् तालैक्यम् and सुस्वरता. Any of these words can suitably be absorbed in Hindi without the least detriment and adding to its sweetness. Many more instances could be added, but the above would suffice to make the point quite clear.

3. The third distinguishing feature of this lexicon is that the subtle distinctions of the so called synonymous terms are always being kept in view and suitable equivalent Sanskrit and Hindi words are being fixed up accordingly. The help of standard dictionaries like Webster's Dictionary of synonyms and James Fernald's 'Standard Hand book of synonyms, antonyms and prepositions' is being taken for the purpose. In ordinary dictionaries, these subtle distinctions are not generally taken into consideration. For instance there are the following words which are considered to be synonymous and almost similar words are used for them, though they differ considerably in their implications.

Beautiful, lovely, handsome, pretty, comely, fair, beauteous, good-looking.

Taking into account their subtle distinctions, different Sanskrit and Hindi equivalents have been used for them in this lexicon. For instance, instead of translating them indiscriminately as सुन्दर मनोहर मनोरम and कान्त etc., the following distinct equivalents in Sanskrit and

(4)

Hindi have been used for them bearing in mind their subtle distinctions, taking advantage of the suitable words current in regional languages also.

Beautiful सुन्दर

Lovely ललित

Handsome सुषम

Pretty मनोहर

Comely कमनीय

Fair चारु, रमणीय

Beauteous मंजुल, सुस्वरूप

Good-looking सुदर्शन, प्रियदर्शन

To take another instance, the following words are generally considered to be synonymous and in current Sanskrit Hindi Dictionaries also their equivalents are given indiscriminately, though they differ in their implications considerably,

Anger, rage, fury, indignation, wrath, resentment.

Taking into consideration their subtle distinctions, the following equivalents have been fixed up in this lexicon under preparation, after consulting dictionaries of various regional languages.

Anger क्रोधः, कोपः

Rage रोषः, प्रकोपः

Fury रोषावेशः, अमर्षः (सं) कोपावेश (हि)

Indignation मन्युः

Wrath रुद्ध, संरम्भः (सं) उग्रकोप (हि)

Resentment तीव्रम् असमाधानम् (सं) असन्तोष

Taking into account the subtle distinctions of the words Aim, end, goal and target, Sanskrit and Hindi equivalents like उद्देश्य चरमोद्देश्य, ध्येय and लक्ष्य have been used in this lexicon. A series of articles pointing out subtle distinctions of these and other words which are generally regarded as synonymous has been written by the editor of this lexicon by way of illustration.

4 The fourth distinguishing feature of this lexicon is that while selecting suitable technical terms, preference is being given to the words found in ancient Sanskrit literature or current in various regional

(5)

language. Wherever the need of coining new technical words becomes imperative, every attempt is being made to see that the word may not be very difficult and incomprehensible.

Editorial Committee—

As Vice Chancellor of the Gurukula University, I have appointed a committee of some great scholars to carry on the arduous task of preparing this English Sanskrit Hindi Dictionary. Pt. Dharma Deva Vidya-vachaspati Vidya Martanda is Editor of this lexicon, Pt. Shankar Deva Vidyalankar, M. A., is Assistant Editor, and Prof. Hari Dutta, Vedalankar, M. A., Head of the History Department in the Gurukula Kangri University, is Secretary of the Dictionary Committee.

The Co-operation of Great Scholars of different states in India is being sought and it is a matter for great joy that such Co-operation is being given by distinguished scholars with pleasure, regarding it as a significant national service. The names of Dr. P. K. Gode, M. A., Ph. D., Curator, Bhandarkar Oriental Research Institute Poona, Dr. Avinash Chandra Bose, M. A. Ph. D., Principal, Lahiri College, Chiri Miri, M. P., Shri R. Krishna Moorty, M. A., Head of the Tamil Department, Madura College, Madurai, Acharya Vaidya Nath Shastri, Sahityacharya, Research Scholar, Shri Veda Bandhu, M. A., Trivandrum, and Principle Vanshi Dhar Vidyalankar Hyderabad Deccan are particularly worth mentioning in this connection, as they have given valuable suggestions and have promised to do so in future. All scholars well versed in English, Sanskrit and various regional languages are requested to co-operate in this important work and make it a grand success.

संकेताक्षर

अ० = अदादि गण
 अ० शा० = अर्थशास्त्र
 आ० = आत्मनेपद
 आ० = आसामी
 आल० = आलंकारिक
 उ० = उभयपद
 क० = कन्नड
 क्रि० वि० = क्रिया विशेषण
 ग० = गणित-शास्त्र
 गु० = गुजराती
 चुरा = चुरादिगण
 जी० वि० = जीवविज्ञान
 जीव० = जीवविज्ञान
 जुहो० = जुहोत्यादिगण
 ज्यो० = ज्योतिष
 त० शा० = तर्कशास्त्र
 त० ज्ञा० = तत्त्वज्ञान
 ता० = तामिल
 तु० = तुदादिगण
 ते० = तेलगू
 दा० = दार्शनिक
 दि० = दिवादिगण
 ध० शा० = धर्मशास्त्र
 धम० = धर्मशास्त्र
 नपु० = नपुंसक लिङ्ग
 नौ० = नौकाशास्त्र
 प० = परस्मैपद
 प० वि० = पदार्थविज्ञान

पु० = पुल्लिङ्ग
 प्र० भा० = प्रचलित भाषा
 प्राणि० = प्राणिशास्त्र
 प्रे० = प्रेरणार्थक
 बं० = बंगला
 बी० ग० = बीजगणित
 भा० वि० = भाषाविज्ञान
 भूगर्भ = भूगर्भशास्त्र
 भू० शा० = भूगोलशास्त्र
 भौ० = भौतिक-विज्ञान
 स्वा० = स्वादिगण
 म० = मराठी
 यंत्र = यंत्रविज्ञान
 रसा० = रसायनशास्त्र
 रा० शा० = राजनीतिशास्त्र
 रु० = रुधादिगण
 वन० = वनस्पतिविद्या
 वि० शा० = विधिशास्त्र
 विधि शा० = विधिशास्त्र
 वै० = वैद्यकशास्त्र
 वै० सं० = वैदिक संस्कृत
 शा० शा० = शासनशास्त्र
 शि० = शिक्षणशास्त्र
 शि० शा० = शिक्षण-शास्त्र
 समा० = समाजशास्त्र
 सं० शा० = संगीतशास्त्र
 स्त्री० = स्त्रीलिङ्ग
 स्था० शा० = स्थापत्यशास्त्र
 स्वा० = स्वादिगण

ख

abbr=Abbreviation
adj=Adjective
adv=Adverb
ana=Anatomy
astron=Astronomy
bot=Botany
ch=Chemistry
econ=Economics
fig=Figurative
geo=Geography
geol=Geology
gram=Grammar

med=Medicine
mus=Music
n=Noun
phil=Philosophy
phys=Physics
pl=Plural
pref=Prefix
Prep=Preposition
psy=Psychology
vb=Verb
v.i.=Verb Intransitive
v.t.=Verb Transitive

ओ३म्

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी शब्दकोष

English-Sanskrit-Hindi Dictionary

English	संस्कृत शब्दाः	हिंदी तथा अन्य भारतीय भाषाएँ
A. a (n)	१. आंग्लवर्णमालायाः प्रथमाक्षरम् । (बी० ग०) प्रथमं ज्ञातपरिमाणम् । (त० शा०) प्रथमकल्पितव्यक्तिर्वस्तु वा । (सं० शा०) पाश्चात्यसंगीतपद्धतौ स्वरविशेषः ।	१. अङ्गरेजी वर्णमाला का प्रथम अक्षर । (बी० ग०) प्रथम ज्ञातपरिमाण वा राशि । (त० शा०) पहला कल्पित व्यक्ति वा पदार्थ । (सं० शा०) पश्चिमी संगीतशास्त्र में स्वर विशेष ।
A. an.	२. अनियतोपपदं यद् व्यंजनैः सह ए इति, स्वरैश्च सह ऐन् इति रूपेण प्रायः प्रयु- ज्यते । ३. (पु०) एकः । (नपु०) एकम् । (स्त्री०) एका । (पु०) कश्चित् । (न- पु०) किञ्चित् । (स्त्री०) काचित् । ४. प्रत्येकम् ।	२. अनियत उपपद जो व्यंजनों के साथ प्रायः ए रूप में तथा स्वरों के साथ ऐन् रूप में प्रयुक्त किया जाता है । ३. एक, कोई । ४. प्रत्येक । यथा— दिन में दो बार । महीने में तीन बार ।
Twice a day.	प्रतिदिवसं द्विः ।	५. जाति अथवा वर्ग विशेष का सूचक । जैसे—कुत्ता एक प्राणी है ।
Thrice a month.	प्रतिमासं त्रिः ।	६. उपसर्ग रूप में भी कही-कहीं ए का प्रयोग होता है । जैसे—चतुर्थी के अर्थ में
Dog is an animal.	५. जातिवर्गादिसूचकम् । श्वा प्राणिविशेषः ।	शिकार खेलने के लिये । भीख मांगने के लिए । सप्तमी के अर्थ में यथा— शय्या वा बिछौने पर, जहाज के तख्ते पर, (समुद्रादि) के किनारे पर ।
A (prep.)	६. उपसर्गरूपेण क्वचित् प्रयुज्यते । यथा चतुर्थ्यर्थे—	(नौ०) लायड् के रजिस्टर में प्रथम श्रेणी का जहाज । (प्र०भा०) बहुत ही अच्छा, सब से उत्तम, आदर्श रूप । गु० म० बं० एक ।
a-hunting	मृगयां कर्तुम् ।	
a-begging.	भिक्षां याचितुम् ।	
a-bed	सप्तम्यर्थे यथा—	
a-board	शय्यायाम् ।	
a-shore	पोतफलके ।	
Al (Naut.)	तीरे ।	
(adj.)	(नौ०) प्रथमवर्गपोतः । (प्रचलितभाषायाम्) अत्युत्तमः, श्रेष्ठः, आदर्शभूतः ।	

Aar. (n).	अन्तर्नदी ।	अन्तर्नदी—भूमि के अन्दर अन्दर बहने वाली नदी ।
Aard vark (n).	भूशूकरः—दक्षिण अफ्रीकादेशीयो वराह-सदृश एकः प्राणिविशेषः ।	भू-शूकर—दक्षिण अफ्रीका का सूअर जैसा एक चौपाया जानवर ।
Aard wolf. (n)	चित्रवृकः—दक्षिण अफ्रीकादेशीयो वृकसदृशो जन्तुविशेषः ।	चित्रवृक—भेड़िये की सी आकृति वाला एक जानवर ।
Aaron's beard (n).	वृद्धकूर्चो वनस्पतिवर्गविशेषः ।	वृद्धकूर्च—एक प्रकार के पौधों का वर्ग जो गमलों में बो कर छत, वृक्ष आदि से लटका दिए जाते हैं और जो दाढ़ी के समान आकृति के होते हैं ।
Aaronic (.adj)	यहूदीमते प्रथममहापुरोहितविषयकम् ।	यहूदियों के बड़े पादरी से सम्बन्ध रखने वाला ।
Aaron's rod (n)	(वन०) प्रांशुको वनस्पतिवर्गविशेषः । (धर्म०) बाइबलग्रंथानुसारं यहूदीपुरो- हितस्यैरनस्य चामत्कारिको दण्डः ।	(वन०) ऊँचे पुष्पित तनों वाले पौधों का एक वर्ग । (धर्म०) बाइबल के अनु- सार यहूदी पुरोहित ऐरन का चमत्कार- पूर्ण डण्डा ।
Aasvogel (n).	गृध्रः । द्राक्षाययः ।	गोध ।
Ab. (n).	यहूदी संवत्सरस्येकादशो मासः ।	यहूदियों के वर्ष का ग्यारहवाँ मास ।
Ab (pref).	लैटिन उपसर्गः । अप दूरे, परे इति वाचकः ।	दूर परे, अलग वाचक लैटिन का उपसर्ग ।
Aba (n)	सीरियाप्रदेशीयमूर्णमयं वस्त्रम् ।	सीरिया देश का ऊनी वस्त्र ।
Aback (adv).	क्रिया विशेषणम्—पृष्ठतः इति वाचकम् ।	(क्रि० वि०) पीठ की ओर, पिछली ओर ।
Taken aback	चकितः, विस्मितः, परिस्तब्धः ।	आश्चर्यान्वित या हैरान । क० चकित । ब०—अवाक् ।
Abaction (n).	पशुचौर्यम्, पशुस्तेयम्, यूथहरणम् ।	पशुओं की चोरी ।
Abactor (n).	पशुचोरः, पशुस्तेनः ।	पशुओं की चोरी करने वाला ।
Abaculus (n).	(स्था० शा०) चित्रखर्परिका ।	(स्था० शा०) चित्रखर्परिका—एक प्रकार का खपरैल ।
Abacus (n)	(शि० शा०) गगनायन्त्रविशेषः, गोलक- चतुरलम्, अंकगणकम् । (स्था० शा०) स्तम्भशीर्षतलम्, शीर्षफलकम् । (त० शा०) पदसमूहयन्त्रम् ।	(शि० शा०) तारों पर मनकों या लट्टुओं के रूप में बच्चों को गिनती सिखाने का एक उपकरण । (स्था० शा०) स्तम्भशीर्षतल या खंभे के ऊपर लगाने का चौरस पत्थर । (त० शा०) पद-

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दीकोष

३

Abaddon (n)	पातालम्, नरकः, विनाशस्थलम् ।
Abaft (adv. pre.)	(क्रि० वि०) पश्चात्, प्रत्यक् (वै० सं०) अग्रपदम् ।
Abalienate (v. t.)	(विधि० शा०) अन्यस्मै संक्रम् प्रे० (संक्रामयति) क्रमु-पाद विक्षेपे, भ्वा० प० ।
Abalienation (n)	(वि० शा०) अन्यसंक्रमणम् ।
Abandon (v. t.)	परि+त्यज्-भ्वा० प० (परित्यजति) ओहाक्-त्यागे-जुहोत्यादिः प० (जहाति) उज्झ् तुदादिः प० (उज्झति) अप+अस् दिवादिः प० (अपास्यति) मुच् तुदादि० प० (मुञ्चति) उत्+सृज् तुदादिः प० (उत्सृजति) ।
Abandon one self to despair.	नैराश्यप्रवाहे निमज्जनम् ।
He was abandoned to his fate.	स देवाधीनः कृतः । स देवायत्तः कृतः ।
Abandon. Desert.	नियन्त्रणस्य संयमस्य वा परित्यागः । मित्रपौण्यादिकं प्रति कर्त्तव्यपरित्यागः ।
Forsake.	सम्बन्धविच्छेदः ।
Abandoned (adj)	परित्यक्तः पापात्मा, हीनः, भ्रष्टचरितः, उच्छृङ्खलः । 'त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्झितं धूतमुत्त-सृष्टम्' इत्यमरः ।
Reprobate	घोरपापकरणाज्जनैर्बहिष्कृतः । घोरपापी ।

समह यंत्र अथवा शब्द समह दिखाने वाला एक यंत्र विशेष । ते० गणना यंत्रमु अथवा गणना फलकम् । मल० गणनोप-करणम् ।

पाताल, नरक, टिनाश का स्थान ।
जहाज की पतवार की ओर, पिछली ओर, पीछे ।

(वि० शा०) किसी संपत्ति का अधि-कार दूसरे व्यक्ति को देना ।

(वि० शा०) किसी सम्पत्ति का अधि-कार दूसरे को देने का कार्य ।

त्यागना, छोड़ देना, बन्द कर देना । कुरता या निर्दयता से छोड़ देना । ता० अल-क्ष्यम् चेत्ये । बं० परित्याग करा । मल० उपेक्षिक, त्यजिक, उत्सर्जिक । आ० त्याग करा ।

निराशा के प्रवाह में बह जाना । अपनी भावनाओं को वश में न रखना ।

वह भाग्य पर छोड़ दिया गया ।

नियन्त्रण वा संयम का परित्याग ।

मित्र, स्त्री आदि के प्रति कर्त्तव्य का परित्याग करना ।

सम्बन्ध विच्छेद करना ।

त्यागा हुआ, हीन, दुष्ट, पापी, बदमाश ।
म० व्यसनासक्त, धर्मबाह्य, नीतिभ्रष्ट ।

क० भ्रष्ट, दुष्ट, विषयान्ध । बं०-लम्पट ।

मल० हीन, त्यक्त, परिवर्जित, उपेक्षित ।

घोर पाप के कारण लोगों द्वारा बहिष्कृत ।

Profligate	निर्लज्जतया पापाचरणे प्रवृत्तः, निर्लज्ज-पातकी ।	क० परमपापी । ते० नीचातिनीच । निर्लज्जतापूर्वक पापाचार में प्रवृत्त । क० विषय लम्पट । मल० दुष्ट, धूर्त, विषयी ।
Dissolute	परित्यक्तसर्वसंयमो दुराचारी, विषयान्धः ।	ऐसा दुराचारी जिस ने सारे संयम का त्याग किया हो । विषयान्ध । क० दुर्व्य-सनी । ते० दुष्प्रवर्तनगल । म० भोगासक्त, विषयसुख निरत, इन्द्रिय तत्पर ।
Abandonment (n)	परित्यागः, उत्सर्गः, परित्यजनम् ;	परित्यजन, परित्याग । गु० परित्याग । म० स्वसत्ता विमुक्ति । ते० सम्पूर्ण त्यागम् । क०-परित्याग । मल० त्या- गम्, उत्सर्गम् ।
Abandonment of Claim	अध्याचनायाः परित्यागः, परित्यजनं वा ।	दावे का त्याग ।
Abase (v. t.)	अभि+भू० प० (अभिभवति) स्व स्था- नात् नि+पत् प्रे० (निपातयति) लघु+ कृ० तनादि० उ० प० (लघूकरोति, लघू- कुस्ते) अप+कृष्, भ्वा, प० (अप- कर्षति) ।	मान घटाना, पद या मान की दृष्टि से नीचे गिराना, अनादर करना, जलील करना ।
Abasement (n)	अपकर्षः, मानभंगः, अभिभवः, अवज्ञानम्, अवमानम् ।	अनादर, अपमान, बेइज्जती । गु० म० क० मानभंग, अवज्ञा, हीनता, अपमान । मल० अवज्ञानम् ।
Abash. (v. t.)	ओलजि० तु० आ० (लज्जते) ह्री० जु० प्रे० (ह्येपयति) त्रप्० भ्वा० आ० प्रे० (त्रपयति) ।	लज्जित करना, लजाना, शर्माना, शर्मिन्दा करना, घबरा देना, पानी पानी करना ।
Abaseed (adj)	लज्जितः, त्रपितः, व्रीडितः, ह्री-परिगतः, ह्रीणः, हीतः । “ह्रीण ह्रीतौ तु लज्जिते” इत्यमरः ।	लज्जित, शर्मिन्दा, हयादार । क० लज्जित, भंगित । मल० व्रीडित । बं० सलज्ज ।
with an aba- shed counten- ance.	त्रपाधोमुखः ।	लज्जा से नीचे मुखवाला ।
Abashment (n)	लज्जा, त्रपा, ह्रीः, व्रीडा ।	लज्जा, शर्म, लाज, हया । क० लज्जे । मल० लज्जा, व्रीडा ।

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दीकोष

५

Abasia (n)	गतिभ्रंशः, कुगामिता ।	गतिभ्रंश, कुमार्गगामिता ।
Psy. ana. med.		
Abate. (v. t. i)	हृस् भ्वा० प० प्रे० (हृसयति) लघु = नामधातु—(लघयति) न्यूनी + कृ० त० (न्यूनीकरोति, न्यूनीकुरुते) प्र + शम् दिवा० प० प्र + (शाम्यति) उप + शम् = (उपशाम्यति) । सम् + आप्० स्वा० उ० (समाप्नोति) ।	कम करना, कम होना, समाप्त करना, हटना या हटाना ।
Abatement (n)	न्यूनीकरणम्, ह्रासः, क्षयः, समाप्तिः ।	कमी, घटाव, समाप्ति, नाश, घटती । बं—ह्रास, न्यूनता । मल—क्षयम्, शयनम् । आ—ह्रास । (कानून) वाद की समाप्ति ।
Abatement of of Suit.	(विधिशास्त्रे) वाद-समाप्तिः ।	
Abba (n)	पिता, जनकः, तातः ।	पिता, बाप ।
Abbess (n)	ख्रीष्टमतस्थ मठाध्यक्षा ।	ईसाइयों के मठ की महन्तनी या मुख्य पादरिन । म० मठाधिकारिणी । आ० मठेव अधिकारिणी ।
Abbey (n)	ख्रीष्टमतस्थ संन्यासिनां मठः विहारो वा । तादृशमठाङ्गभूतं पूजागृहम् ।	ईसाई संन्यासियों का मठ वा गिरजा जो कभी ऐसे मठ का भाग था वा है । ता० ख्रिस्त आश्रमम् । म० संन्यासी-मठन्, विहारम् । आ० मठ, सत्र ।
Abbot (n)	ख्रीष्टमतावलम्बिमठाध्यक्षः, विहार-प्रधानपुरुषः ।	ईसाई संन्यासियों के मठ का महन्त । ता० मठाधिपतिः । म० मठाध्यक्षन् । आ० मठेव अध्यक्ष ।
Abbreviate (v. t.)	सं० + क्षिप् तु० प० (संक्षिपति) सम् + अस् क्षेपणे-दि० प० (समस्यति) हृस् भ्वा० प० प्रे० (हृसयति) ।	छोटा करना, कम करना, संक्षिप्त करना ।
Abbreviation (n)	संक्षेपणम्, संक्षेपः ।	संक्षेप, संक्षिप्त संकेत । गु० संक्षेप, सार । म० संक्षेप, संक्षिप्त शब्द । क० संक्षेप, संकेताक्षर । मल० संक्षेपम् संक्षिप्त वचनम् । आ० संक्षेप ।
A. B. C.	वर्णमालायाः प्रथमपुस्तकम्, कस्यचिद्	वर्णमाला सीखने की पहली पोथी । किसी

	विषयस्थ प्रारम्भिक ज्ञानम् ।	विषय का प्रारम्भिक ज्ञान । यथा-राज-नीति का क. ख. ग. ।
Abdicate (v. t.)	राज्यं पदं वा स्वेच्छया त्यज् भ्वा० (त्य-जति) अप+असु क्षेपणे, दि० प० (अपास्यति) ।	राज्य या पद को स्वेच्छा से त्यागना, गद्दी छोड़ना, सिंहासन त्यागना, राजपाट छोड़ना ।
	अप+क्षिप्, तु० प० (अपक्षिपति) ।	
Abdication (n)	स्वेच्छया राज्यस्य पदस्य वा परित्यागः, अधिकार-त्यागः ।	अपनी इच्छा से राज्य, पद वा अधिकार का त्याग, सिंहासन त्याग । गु० सत्ता परित्याग । क० अधिकार परित्याग । आ० कार्यभार त्याग ।
Abdicative (adj)	राज्यत्यागी, पदत्यागी ।	राजगद्दी छोड़नेवाला, अधिकार-त्यागी, पदत्यागी ।
Abddomen (n)	उदरम्, कुक्षिः, जठरम्, बस्तिः, पिचण्डः, तुन्दम् ।	पेट, पेडू, उदर, तोंद । मल० उदरम् । गु० उदर । ते० पोट्ट । आ० उदर, तलपेट ।
Abdominal (adj)	उदरीय, श्रोदर ।	पेट विषयक, पेट सम्बन्धी, उदरीय ।
Abdominal Cavity (n)	उदरगुहा, कुक्षिगुहा ।	उदर गुहा
Abdominal Line	उदरिक रेखा ।	उदरिक रेखा ।
Abdominal region.	उदरमण्डलम्, उदरदेशः, कुक्षिप्रदेशः ।	उदर-मण्डल, उदर देश ।
Abdominal ring	उदरिकछिद्रम्, उदरीयछिद्रम् उदरवल-यम् ।	उदरछिद्र ।
Abdominal section	उदरिक-विभागः, कुक्षिक-खण्डः, उदर-च्छेदः ।	उदरिक विभाग । उदर-च्छेद ।
Abdominous. (adj)	महोदरः, तुन्दिलः, पिचण्डिलः, पीवरतनुः, पीनः, पीवरः, स्थूलकायः, मांसलः ।	बड़े पेटवाला, तोंदवाला, स्थूलकाय, तोंदल, मोटा ।
Abduct (v. t.)	अप+ह् भ्वा० प० (अपहरति) ।	जबर्दस्ती से या फुसला कर भगा ले जाना, उड़ा ले जाना, बहका कर ले जाना ।
Abduction (n)	बलाच्छलाद् वा पुरुषस्य, बालस्य नार्या वा अपहरणम् ।	बल या छल से पुरुष, बालक या नारी का अपहरण । म० अपहार बं० प्रतारणा व बलपूर्वक हरण, गु० मनुष्यहरण । मल० अपहरणम्, नरमोषणम्, स्त्रीमोषणम् ।

Abed (adv)	शथ्यायाम् ।	बिस्तरे पर या बिछौने में । ते० मंचम् ।
Aberration	अंश, च्युतिः, भ्रंशः । पथभ्रष्टता, विपथगामिता,	सन्मार्ग से भ्रष्ट होना, मार्गभ्रष्टता, पाप, भूल । क० चित्तविभ्रम । म० मतिभ्रंश, नीति भ्रष्टता । ब० विपथ गमन, बुद्धि- भ्रंश । मल० मार्गभ्रंशम्, च्युति, चित्त- भ्रमम् ।
Aberaation of mind.	मतिभ्रमः, चित्तभ्रमः ।	
Aberrance,		
Aberrancy (n)		
Abet (v. t)	(विधिशास्त्रे) कुकृत्ये प्र + वृत् भ्वा० आ० प्रे० (प्रवर्तयति) । प्र + उत् + सह् प्रे० (प्रोत्साहयति) । साहाय्यं कृ त् उ० (करोति कुरुते वा) ।	बुरे कार्य में किसी को प्रोत्साहित करना व सहायता देना ।
Abettor (n)	कुकृत्ये अपराधे वा सहायकः प्रोत्साहकः ।	अपराध में सहायक ।
Abeyance (n)	विलम्बः, व्याक्षेपः, अल्पकालिकनिश्चेष्टता ।	किसी कानून नियमादि का कुछ समय के लिए स्थगित रखना, मुलतबी रहना, मौकफी, स्थगन ।
In Abeyance	अनिश्चितम् लम्बमानम् ।	अनिश्चित, लटका हुआ ।
Abhor (v. t)	गुप् भ्वा० आ० (जुगुप्सते) । बध् भ्वा० आ० (बीभत्सते) पंचम्या सह । गर्ह् कुत्सायाम्, भ्वा० आ० (गर्हते) । गर्ह् निन्दायाम्, चु० उ० (गर्हयति गर्ह- यते) । वि + द्विष् अप्रीतो, अ० उ० (द्वेष्टि द्विष्टे) ।	घृणा करना, द्वेष करना, हीन समझना, घृणापूर्वक अविश्वास करना, तिरस्कार करना ।
Abhorrence (n)	जुगुप्सा, बीभत्सा, गर्हा, विद्वेषः, घृणा, कुत्सा, गर्हणा ।	अत्यन्त घृणा, तीव्र द्वेष, हिकारत, घिन, नफरत । ब० निरतिशय घृणा । म० अतिद्वेष । गु० तिरस्कार, धिक्कार । आ० अतिशयघृणा । क० असह्य । म० जुगुप्स, बीभत्स, विद्वेषम्, गर्ह । विरोधी, द्वेषी, विरुद्ध । ब० बीभत्स, घृण्य । गु० प्रतिकूल । म० अनिष्टमाय, विपरीतमाय, अयुक्तमाय ।
Abhorrent. (adj)	जात-विद्वेषः, विरुद्धः, विपरीतः ।	
Abide (v. t)	वस् निवासे, भ्वा० प० (वसति) । स्था, गतिनिवृत्तौ, भ्वा० प० (तिष्ठति) । प्रति + ईक्ष् दर्शने, भ्वा० आ० (प्रती- क्षते) । प्रति + पाल् रक्षणो-चु० उ०	रहना, ठहरना, टिकना, प्रतीक्षा करना, सहन करना ।

	(प्रतिपालयति, प्रतिपालयते) वृत्तु वर्तने- भ्वा० आ० (वर्तते) सह, मर्षणे भ्वा० आ० (सहते) ।	
Abide by.	स्था० गतिनिवृत्तौ, भ्वा० प० (तिष्ठति)	स्थित होना, दृढ़ होना । पाबन्द रहना ।
Abide with	सप्तम्या सह ।	कायम रहना, बरकरार रहना ।
I shall abide by your deci- sion.	अहं तव निर्णये स्थास्यामि । द्वितीयया सह वा प्रयोगो ऽस्मिन्नर्थे ऽनुपूर्वक वृत्तु धातोः । यथा-तव निर्णयमनुवर्तिष्ये ।	तेरे निर्णय में स्थित होऊँगा, उस को मानूँगा ।
Abide by one's promise.	प्रतिज्ञाम् अनु + पाल् चु० प० (प्रतिज्ञा- मनुपालयति) ।	प्रतिज्ञा का पालन करना, वचन निभाना, पूरा करना ।
Abider (n)	निवासी ।	रहने वाला, निवासी ।
Abiding (adj)	स्थायी (पु०) स्थायि (न०) स्थायिनी (स्त्री०) ।	स्थायी, स्थिर, टिकाऊ । म० चिरकालिक । आ० स्थायी ।
Abiding hap- piness.	शाश्वतं सुखम् ।	स्थायी सुख । नित्य रहने वाला सुख ।
Abiding Peace.	शाश्वती शान्तिः ।	स्थायी शांति, नित्य रहने वाली शांति ।
Abidingly (adv)	स्थापिरूपेण, स्थिरतया ।	स्थायी, स्थिर रूप से ।
Abigail (n)	परिचारिका, किङ्करी, सेविका, दासी ।	सेविका, दासी, नौकरानी, टहल करने वाली, आया ।
Ability (n)	शक्तिः (स्त्री) बलम्, सामर्थ्यम्, योग्यता, पाटवम्, वैचक्षण्यम्, कर्मक्षमता, दाक्षिण्यम् ।	शक्ति, बल, सामर्थ्य, योग्यता, निपुणता, कार्यक्षमता, पराक्रम, जोर, ताकत । क० अर्हते, दक्षते ।
Abject (adj)	अधमः, अपकृष्टः, निकृष्टः, नीचः, तिर- स्कार्यः ।	नीच, तिरस्कार करने योग्य, कमीना ।
Abject in spi- rit.	निर्वीर्यः, हतप्रभः, क्लीबः, निस्तेजस्कः ।	निर्जीव, पस्त हिम्मत, बेदिल, बीदा, निस्तेज । क० नीच, दीन । आ० हीन नीच । मल० अधम, अपकृष्ट । निकृष्ट ।
Abjection, Ab- jectness (n)	नीचता, अधमता, कार्पण्यम्, तिरस्कारः ।	नीचता, अधमता, कमीनापन, ओछापन ।
Abjectly (adv)	नीचतया, नीचत्वेन ।	नीचता से ।
Abjure (v. t)	शपथं त्यज्, भ्वा० प० (त्यजति) । प्रति + आ + ह्या, अदादि० प० (प्रत्या- ह्याति ।	शपथ या सौगन्ध खाकर अस्वीकार करना।

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दीकोष

६

Abjuration (n)	सशपथं त्यागः ।	शपथपूर्वक त्याग ।
Abjurer (n)	सशपथं त्यागी जनः ।	शपथ खाकर इन्कार करने वाला ।
Abjuration	सशपथं कस्यचित् सिद्धान्तस्य त्यागः ।	शपथ खाकर किसी सिद्धान्त का त्याग ।
Abjurement(n)		
Ablation (n)	(भू० शा०) अपवादः, जलक्रियादिना क्षयः । (वै० शा०) छेदनम्, उन्मूलनम् । (शा० शा०) अपादानम्, अपहारः, हरणम् ।	(भू० शा०) जलक्रियादि से क्षय । (वै० शा०) उन्मूलन-शल्यक्रिया से काटना । (शा० शा०) अपहरण ।
Ablative (n)	अपादान कारकम्, पंचमी विभक्तिः ।	अपादान कारक—जिस में पंचमी विभक्ति का संस्कृत में प्रयोग होता है । हिन्दी में “से” प्रत्यय का प्रयोग होता है ।
Ablaut (n)	(भा० वि०) स्वरसङ्क्रमः ।	(भाषा विज्ञान) स्वर संक्रम ।
Ablaze (adj)	ज्वलत्, उज्ज्वलम्, प्रदीप्तम्, उत्तेजितम्, विक्षुब्धम्, क्षोभवत् ।	जलता हुआ, चमकता हुआ, उत्तेजित, विक्षुब्ध, आ० ज्वलन्त ।
Able (adj)	समर्थः, क्षमः, शक्तः, कार्यक्षमः, योग्यः, पटुः, निपुणः, प्रवीणः, सक्षमः, दक्षः, चतुरः ।	समर्थ, चतुर, योग्य । क० समर्थ, शक्त, कार्य धुरन्धर । मल० समर्थ, कर्मक्षम, निपुण । ब० सक्षम, शक्तिमान्, योग्यता संपन्न, दक्ष । आ० सक्षम, निपुण ।
Able-bodied	सशक्तशरीरः, बलवान्, विक्रमशाली, सुपुष्टः ।	बलवान्, सुपुष्ट, पुष्ट शरीरवाला, हट्टाकट्टा, जोरावर, ताकतवर । ब० सबल काय, बलिष्ठ ।
To be able	शक्लु शक्तौ, स्वादिः प० (शक्नोति) । पृ पूरणे, चुरा० उ० (पारयति, पारयते) उत् + सह मर्षणे, स्वा० आ० (उत्सहते) । प्र + भू, स्वा० पर० (प्रभवति) ।	समर्थ होना ।
Able to protect	रक्षितुम् अलं प्रभुर्वा ।	रक्षा करने में समर्थ ।
Able to Conquer	जेतुं शक्तः ।	जीतने में समर्थ ।
Able-ness (n)	योग्यता, पाटवम्, वैचक्षण्यम्, कर्मक्षमता ।	योग्यता, चतुरता ।
Able (adv)	निपुणम्, कुशलतया ।	योग्यता से, खूबी के साथ, अच्छी तरह से ।
Ablepsy (n)	दृष्टिशून्यता, अन्धता ।	दृष्टि-शून्यता, अन्धापन, अन्धापा ।

Ablocate (v. t.)	भाटकं स्वीकृत्य प्रदानम् ।	किराये पर देना, भाड़े पर उठाना ।
Ablocation (n)	भाटकं स्वीकृत्य प्रदानक्रिया ।	भाड़े (किराये) पर देने की क्रिया ।
Abloom. (Adv.)	विकसितावस्थायाम्, कुसुमितावस्थायाम् ।	फूलने व विकसित होने की अवस्था में ।
(Adj)	कुसुमितः, प्रफुल्लितः, मुकुलितः, पुष्पितः ।	पुष्पित, कुसुमित, पुष्पयुक्त ।
Ablution (n)	अवभृथः, यज्ञस्नानम्, उपस्पर्शनम्, प्रक्षालनम्, धावनम्, संक्षालनम् ।	धार्मिक कार्य करने से पूर्व शरीर को स्नानादि से शुद्ध करना । क० प्रक्षालन । मल० प्रक्षालनम्, स्नानम्, मज्जनम् । ब० पुण्यस्नान, गात्रधौतकरण ।
Abnegate (v. t)	त्यागं कृ० तनादि० उ० (करोति कुरुते वा, संयमं करोति कुरुते, निग्रहं करोति कुरुते वा) ।	त्याग करना, संयम करना, निषेध करना, मुकरना, इन्कार करना ।
Abnegation, (n)	त्यागः, संयमः, निग्रहः ।	त्याग, संयम, इन्कार, निषेध ।
Self Abnegation (n)	आत्मसंयमः, इन्द्रियनिग्रहः, विषयज-सुखत्यागः ।	आत्म संयम, विषयजन्ध भौतिक सुखों का परित्याग, ते० परित्यागम् । क० निराकरण । मल० प्रत्याख्यानम्, आत्म संयमम्, इन्द्रियनिग्रहम् । ब० परित्याग करण, आत्मोत्सर्ग । आ० आत्म विसर्जन ।
Abnegator (n)	त्यागी, संयमी जनः ।	त्यागी, संयमी, विषय सुखों का परित्याग करने वाला । ब० त्याग स्वीकार कारी ।
Abnodate (v. t.)	वृक्षादिग्रन्थीनां कर्त्तनम् ।	वृक्ष आदि की गांठों को काट कर अलग करना ।
Abnormal (adj)	असाधारणम्, विलक्षणम्, अस्वाभाविकम्, अनियमितम्, अव्यवस्थितम्, असामान्यम्, अपूर्वम् ।	असाधारण, साधारण नियम से विरुद्ध, अनियमित, विचित्र, विलक्षण । क० विपरीत, अक्रमद, उत्कट । ब० अस्वाभाविक प्रचलित नियमेर व्यतिक्रममूलक । मल० नियम विपरीतमाय, विलक्षणमाय । आ० अस्वाभाविक, अनियमित । म० अपूर्व, अपवादक । गु० विकृत ।
Abnormality (n)	असाधारण्यम्, विरूपता, विलक्षणता, अस्वाभाविकता ।	अस्वाभाविकता, साधारण नियम विरुद्धता, । ब० नियमेर व्यतिक्रम । क० अस्वाभाविकता ।
Aboard (adv)	अधिनु, नोस्थितः, नौगतः, अधिरथम्, अधियानम्, अधिशकटम् ।	नौका या जहाज की छत पर, गाड़ी पर, रथ पर, किशती पर ।

go aboard	नावम् अधि + रह्, भ्वा. प. (अधिरो- हति) ।	नौका या जहाज पर चढ़ना ।
to get aboard	युद्धार्थं शत्रुपोतान्तिके स्वकीयपोतस्था- पनम् ।	लड़ाई के लिये शत्रु के जहाज के पास अपना जहाज ठहराना ।
Abode (n)	गृहम्, गेहम्, वेष्टम्, सद्य, निकेतनम्, निशान्तम्, सदनम्, भवनम्, आगारः, मंदिरम्, ओकः, निलयः, आलयः, धाम, शाला, वसतिः, आवासस्थम् ।	घर, मकान, निवास, स्थान, डेरा, बसेरा, कोठी । ते० निवासस्थलम् । मल० निल- यम्, आलयम्, वसति । क० निवास । आ० अवस्थिति । बं० वासस्थान, वाड़ी । रहा, निवास किया ।
Abode (vb. past)	न्यवसत्, उवास । निवासार्थकस्य Abide धातोः भूतकाले प्रयोगः ।	
Abolish (v. t.)	निर + अस् दि० प० (निरस्ति) उत् + छिद् र० प. उच्छिनत्ति । खण्ड् चु० प० खण्डयति, लुप् दिवा० प्रे० (लोपयति) । नश् दिवा० प्रे० (नाशयति) । उत् + सद्, भ्वा० प्रे० उत्सादयति ।	मिटाना, समाप्त करना, उठा देना, रद्द करना, नाश करना, लोप करना, नष्ट- अष्ट करना ।
(Legal) annul	लोपः (प्रतिज्ञायाः संविदाया वा) ।	लोप—(किसी प्रतिज्ञा अथवा संविदा [समझौते] को निरर्थक करना वा समाप्त करना)
abolish	आलोपः (दासत्वादिप्रथायाः)	आलोप—किसी प्रथा की समाप्ति । यथा— दासत्व या जमींदारी की समाप्ति ।
repeal	प्रत्यालोपः (नवीन विधि द्वारा पूर्वविधेः) ।	प्रत्यालोप—किसी नवीन विधान द्वारा पहले विधान का हटाना ।
abrogate	विलोपः (उच्चसत्ता द्वारा विध्यध्यादेशा- दीनाम्) ।	विलोप—किसी उच्च अधिकारी, शासक वा उच्च सत्ता द्वारा किसी विधि, अध्या- देश (ओर्डिनेन्स) तथा संधि आदि का लोप करना ।
revoke	प्रत्याहरणम् (अनुदान द्वारा प्रदत्ताधिकार- सौकर्यादीनाम्) ।	प्रत्याहरण, किसी अनुदान (ग्रांट) द्वारा प्रदत्त विशेष अधिकार एवं सुविधा का लौटा लेना ।
cancel	खण्डनम् (पूर्वाज्ञालेखसूचनासंविदादी- नाम्) ।	खंडन—(किसी विशेष आज्ञा, लेख, वचन या संविदा को रद्द करना) ।
rescind	निरसनम् (प्रस्तावव्यवस्थादीनाम्) ।	निरसन—(किसी प्रस्ताव व्यवस्था आदि को निष्प्रभाव करना) ।
reverse	परावर्तनम् (उच्च न्यायालयद्वारा अधीनस्थ	परावर्तन—(उच्च न्यायालय द्वारा अधीन

abate	न्यायालय-निर्णयस्थ) । उत्सारणम् (कण्टकस्य विघ्नस्य वा ।	न्यायालय के निर्णय को उलट देना) । उत्सारण—(विघ्न बाधा वा कण्टक को हटा देना) ।
Abolition (n)	विलोपनम्, निरसनम्, खण्डनम्, नाशः, उच्छेदनम्, निवर्तनम् ।	विटाने का कार्य, नाश, उच्छेद, खण्डन, लोप, उठान, मसूखी, बरखास्तगी । आ० लोप । बं० विलोप । मल० लोपम्, उच्छेदम् ।
Abolitionist (n)	दासत्वप्रथोच्छेदन पक्षपाती समर्थको वा ।	दासत्व प्रथा के नाश का समर्थक ।
Abominable (adj)	द्वेष्यम्, गर्हणीयम्, जुगुप्साकरम्, घृणा- स्पदम् ।	निन्दनीय, गर्हित, घृणित, घिनौना । आ० जघन्य । क० असह्य कर । बं० जघन्य, घृण्य । ते० असह्यकरमैन, अपरिशुभ्रम् । द्वेष्यमाय, गर्हणीय, जुगुप्साकर । निन्दनीयता, ते० असह्यत ।
Abominableness (n)	द्वेष्यता, गर्हणीयता, निन्दनीयता ।	
Abomination (n)	विद्वेषः, अत्यन्तं घृणा, गर्हा, जुगुप्सा ।	अतिशय घृणा, द्वेष । आ० अति घृणा, घृणार वस्तु । क० असह्य । ते० अस- ह्यत । मल० विद्वेषम्, अशुद्धद्रव्यम्, कुत्सास्पदम् ।
Abominate (vt)	अत्यन्तं द्विष अप्रीतो, अदा० उ० (द्वेष्टि-द्विष्टे) । गर्ह-भ्वा० आ० (गर्हते) । चुरा० उ० (गर्हयति-गर्हयते) । अत्य- धिकं घृणां करोति कुरुते वा ।	अत्यन्त द्वेष करना, अतिशय घृणा करना ।
Abominably (adv)	द्वेष्यरूपेण, जुगुप्सया, अतिघृणितरूपेण	अत्यधिक घृणित रूप से, घिनौनेपन से ।
Aboral (ady)	(जीव०) पराङ्मुखः, प्रतिमुखः ।	(जीव०) पराङ्मुख ।
Aboriginal (adj)	मूलम्, आदिमम्, अतिप्राचीनम्, पुरातनम् ।	पुराना, पहले का, आदि वासी, असली प्राचीन । आ० प्रथम, आदिम । किसी देश के आदि निवासी ।
Aborigines (n)	कस्यचित् देशस्य मूलनिवासिनः, आदि वासिनः ।	
Abort (vi)	गर्भपात क्रिया ।	गर्भपात होना, गर्भ गिर जाना ।
Abortion (n)	गर्भस्त्रावः, गर्भपातः, गर्भच्युतिः, अकालज- ननम्, कस्यचिद् अङ्गादिकस्य अपरिपक्वता ।	(१) गर्भपात । (२) किसी अङ्ग की अपरिपक्वता । (३) अकाल उत्पत्ति । बं० गर्भस्त्राव, अपरिपक्व पदार्थ ।

Causing Abortion.	भ्रूणहत्या ।	गर्भस्थ शिशु की हत्या कराना ।
Abortionist (n)	गर्भपातकारकः ।	गर्भपात कराने वाला ।
Abortive (adj)	अकालकृतम्, निष्फलम्, वृथा, निष्फलम् मोघम्, अकालप्रसूतः, अविकसितम् अङ्गादि ।	१. अकाल में उत्पन्न । २. अविकसित अङ्ग आदि । ३. निष्फल कर्म व प्रयत्न । आ० निष्फल, वृथा । क० अकालव, निरर्थक, अतंत्र । ते० निष्फलमेव । ब० अकाल जात, निष्फल । मल० अपूर्ण कालमाय, अकाल कृतम्, निष्फलम् । बहुत होना, भरपूर होना, संख्या या परिमाण में अधिक होना । यथा—
Abound (v. t.) (with, in)	बहु, भूयिष्ठमिति समस्तवाक्येषु । यथा— भूयिष्ठवृक्षं वनम् । बहुकौतुको देशः । सं + पृ, कर्मवाच्ये यथा (संपूर्यते) । सम् + कृ, कर्मवाच्ये, यथा (संकीर्यते) । बाहुल्येन वृत्तु भ्वा० आ० (वर्तते) ।	बंगाल में ताड़ के वृक्ष बहुत होते हैं ।
The palm trees abound in Ben- gal.	बङ्गदेशे तालतरवो बाहुल्येन भवन्ति ।	
Abounding(adj)	आद्यम्, संकीर्णम्, आकुलम्, प्रचुरम्, समृद्धम्, आप्लुतम्, समस्तवाक्येषु 'प्रायः, बहुल, इत्यनेन सूचितं भवति । यथा— आम्रप्रायमुद्यानम् । पाषाणबहुलः प्रदेशः । बाहुल्यम्, प्राचुर्यम्, प्रभूतता, पुष्कलता ।	बहुत, भरा हुआ, प्रचुर, परिपूर्ण ।
Abundance (n)	बाहुल्यम्, प्राचुर्यम्, प्रभूतता, पुष्कलता ।	अधिकता, बहुलता ।
Abundant (adj)	बहुलम्, प्रभूतम्, प्रचुरम्, प्राज्यम्, पुष्कलम्, भूरि ।	बहुत, अधिक, पर्याप्त ।
Abundantly (adv)	बहुशः, बाहुल्येन, वैपुल्येन, प्रभूततया, प्राचुर्येण ।	बहुतायत से ।
About (prep)	१. परि, परितः, अभितः, समन्तात्, समन्ततः । २. देश्यः, देशीयः (संख्ययासह) यथा—पंचवर्षदेश्यो देशीयो वा बालः । कल्पः यथा—षोडश वर्ष कल्पः कुमारः ।	१. चारों ओर, चहुँओर, इर्दगिर्द । २. लगभग, करीब, पासपास ।

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी शब्दकोष

३. अधिकृत्य, उद्दिश्य, उपजीव्य, विषये । ३. विषय में ।

यथा-स्वराज्यम् अधिकृत्य उद्दिश्य
वा । काव्यम् उपजीव्य वक्ष्यति ।

४. कृते, अर्थे, हेतोः, निमित्तम् । ४. के लिये, के कारण ।

५. समीपे, पाश्वर्के, निकटे, सन्निधौ,
अभ्याशे, सविधे । ५. समीप, पास ।

६. प्रायः, कल्प इत्यनेन द्योत्यते समस्त
वाक्येषु, । यथा-मध्याह्नप्रायो,
मध्याह्नकल्पो वा कालः सांप्रतम् । ६. समासयुक्त वाक्यों में संस्कृत में प्रायः
वा कल्प पदान्त में लगता है । यथा-
मध्याह्न कल्पः कालः—लगभग
मध्याह्न का समय है ।

About to die आसन्नमरणः । मरणासन्नः ।

About to lose his kingdom. आसन्नराज्यनाशः ।

What are you about ? किं कर्तुमुद्यतो भवान् सांप्रतम् । किं
कर्तुं व्यवसितो भवान् ?

To bring about. आनयनम् समुत्पादनम् ।

To come about. आपतनम्, आगमनम् ।

To go about कार्योपक्रमार्थं गमनम्, कर्मणि प्रवृत्तिः ।
उद्+युजिर् योगे, ४० उ० (उद्युनक्ति)

To look about श्रन्वेषणम्, मार्गणम् ।

To turn about परिभ्रामणम् ।

Above (n) स्वर्गः, अन्तरिक्षम् ।

Above (prep) अधि, अभि, उपरि, उपरिष्ठात्, ऊर्ध्वम् ।
(adv)

Just Above उपर्युपरि ।

Rama is above रामः सर्वेषां छात्राणां मूर्ध्नि वर्तते ।

all the other
boys in the
Class.

He is above स छात्रादुपरि वर्तते, सर्वथा छलहीनः ।
deceit.

मरणासन्न. मृत्यु के समीप पहुंचा हुआ ।
जिसका राज्य नष्ट होने वाला हो ।

अब आप क्या किया चाहते हैं ?

लाना, उत्पन्न करना, करवाना ।

आना, पड़ना, होना ।

काम करने की तैयारी करना, काम में
लगना । कार्य में तत्पर होना । प्रवृत्त
होना ।

खोज करना, ढूँढना ।

धुमा देना ।

स्वर्ग, अन्तरिक्ष ।

ऊपर ।

ऊपर ऊपर ।

राम सब छात्रों से बड़कर । सब से बड़
कर ।

वह छल से बिल्कुल ऊपर है ।

He is above Criticism.	स समालोचनाया उपरि वर्तते—तथा साधु- र्यथा तस्य आलोचना कर्तुं न शक्यते ।	वह समालोचना से ऊपर है, अर्थात् इतना अच्छा है कि उस की समालोचना नहीं हो सकती ।
This book is above me.	इदं पुस्तकं मह्यं दुरूहम् ।	यह पुस्तक मेरी समझ से बाहर है ।
He is above himself.	सोऽत्यन्तं गर्वयुक्तः, स्वविषये नितरां गर्विष्ठः ।	वह बड़ा घमंडी है ।
All children above six must go to School.	षड्वर्षाधिकैः सर्वैर्बालकैर्विद्यालयेऽवश्यं गन्तव्यम् ।	छः वर्ष से ऊपर के सब बालकों को विद्यालय में अवश्य जाना चाहिए ।
A soldier values honour above life.	सैनिकः सन्मानं जीवनादधिकतरं मन्यते ।	सैनिक अपने मान को जीवन से ऊँचा मानता है ।
To keep one's head above water.	ऋणमुक्ततयावस्थानम् ।	ऋण रहित हो कर सुरक्षित रहना ।
Above all	सर्वोपरि, विशिष्टतया,	सर्वोपरि, सब से बढ़कर विशेष कर ।
Above all be truth ful	सर्वतोऽधिकमुख्यं हि, तत्त्वं सत्यपरोभव ।	सब से बड़ी बात यह है कि सदा सत्य परायण रहो ।
Above board (adv) (adj)	सरलः निष्कपटः, स्पष्टतया, प्रकाशं, निर्व्यजिम् ।	सरल, छल-कपट रहित, विश्वसनीय, स्पष्ट रूप से खुले तौर पर, बिना आडंबर के, बं० सरल, सम्मानार्ह ।
His conduct has been entirely above board.	व्यवहारोऽखिलस्तस्य विश्वास्यः सरल स्तथा ।	उसका व्यवहार सर्वथा विश्वास योग्य है ।
Above mentioned (adj)	पूर्वोक्तः, प्रागुक्तः, प्राग् निवेदितः ।	पूर्वोक्त, जिसके विषय में पहले कहा गया है ।
Above ground (adj).	प्राणोपेतः, मर्त्यलोकस्थः, भूमिस्थितः ।	जीवित, जिन्दा, भूमि पर स्थित ।
Above par	सममूल्यादधिकम्, अधिमूल्यम्, अघ्यर्हम् ।	सममूल्य से अधिक ।
Abrade (v. t.)	घर्षणेन क्षि क्षये भ्वा० प० (क्षयति) ।	रगड़ना, घिसना, खुर्चनेना, रगड़ कर हटा

	कर्मवाच्ये घर्षणेन क्षीयते । घर्षणेन अप- नयनम् । अपघर्षणम् ।	देना, घिस कर नष्ट करना ।
Abraded	घृष्टम् ।	घिसा या छिला हुआ ।
Abrasion (n)	घर्षणेन क्षयः । (वै०) घृष्टं वरणम् । (अर्थशास्त्रे) मुद्राघर्षणम् ।	घिसने या रगड़ने की क्रिया, घिसना, छिलना, (वै०) घिसने या रगड़ खाने से उत्पन्न घाव या चोट । (अर्थशास्त्रे) मुद्राघर्षण । बं० मार्जन व घर्षण [२] घर्षणजन्य सामान्य आघात । घिसने वाला (पदार्थ) । (रसा०) उच्छिष्ट लवण ।
Abrasive (adj)	घर्षणशीलम् (द्रव्यम्) ।	पास-पास, बराबर, एक पंक्ति में छाती से छाती मिलाए हुए ।
Abrausa Salt(n)	(रसा०) उच्छिष्टलवणम् ।	
Abreast (Adv.)	पार्श्वपार्श्व, पार्श्वानुपार्श्वम् ।	
Abridge (v. t.)	सं० + क्षिप् तु० प० (संक्षिपति) । सम् + अस् दिवा० प० (समस्यति) । सं० + ग्रह्० क्रादि० प० (संगृह्णाति) । लघूकरोति ।	संक्षिप्त करना । कम करना । छोटा करना ।
Abridged (adj)	संक्षिप्तम्, लघूकृतम् ।	संक्षिप्त किया हुआ ।
Abridgement	न्यूननम् (भारत संविधान) ।	संक्षेप, सार, संग्रह ।
or Abridgment	संक्षेपः, संग्रहः, सारः, समाहृतिः ।	क० संक्षेप । ते० संग्रहम् । बं० संक्षेप करण, संक्षेप विवरण । मल० संक्षेप ।
(n)		प्रतिक्षति व घाटे की पूर्ति में कमी ।
Abridgement of damages	प्रतिक्षती न्यूननम् ।	
Abroach (Adv.)	निर्विद्धम्, छिद्रीकृतं पात्रम् ।	छेद किया हुआ, ऐसा छिद्रित पात्र जिस में से तरल पदार्थ निकल सके ।
(Adj)		
Abroad (Adv.)	१. विदेशे, देशान्तरे । २. बहिः । ३. सर्वत्र, दूर, लोके (जनतायाम्) । समाचारोद्यं द्रुतं सर्वत्र प्रसृतः, लोके जनतायाम् इत्यर्थः ।	१. विदेश में । २. बाहर । ३. सब जगह दूर-दूर जनसमाज में । यह समाचार शीघ्र ही सर्वत्र फैल गया अर्थात् जनता में फैल गया ।
The News quickly spread abroad.		
There is a ru- mour abroad that ...	किंवदन्तीयमाकर्ण्यते सर्वत्र यत्..... ।	यह किंवदन्ती या जनश्रुति (अफवाह) सब जगह सुनने में आती है कि...
Abrogate (v. t.)	वि + लुप् तु० उ० (विलोपयति) ।	किसी नियम आदि को आज्ञानुसार हटाना,

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी शब्दकोष

१७

	निर्+अस् दिवा० प० (निरस्यति)	निराकरण करना या रद्द करना ।
	खण्ड चुरा० प० (खण्डयति) निर्+	
	आ+कृ० त० उ० (निराकरोति, निरा-	
	कुरुते ; अप् + आ० कृ० = (अपा-	
	करोति) । उत्+सद्+तु० प० प्रे०	
	(उत्सादयति) ।	
Abrogated (adj.)	निराकृतम्, अपाकृतम्, विलोपितम्, उत्सा-	हटाया हुआ, रद्द किया हुआ, निराकृत
	दितम् ।	हुआ हुआ ।
Abrogation (n)	विलोपः, निरसनम्, खण्डनम्, अपाकरणम्,	निराकरण, रद्द करने वा हटाने की
	निराकरणम् (भारत संवि०) ।	क्रिया । क० निवर्तन । ब० लोपकरण ।
Abrotanoides	(वन०) लघुपुष्पम् ।	मल० निवर्तन ।
(n) Beot.		(वन०) लघुपुष्प ।
Abrupt (Adj)	आकस्मिकः (पु.), आकस्मिकी (स्त्री.)	आकस्मिक, अचानक, एकदम । क० आक-
	असम्बद्धम्, विषमम् ।	स्मिक, अकांड । ते० हटातु, असंबद्ध मुगा ।
		ब० अप्रत्याशित, हठात् आपतित, असंलग्न,
		मल० निर्मर्यादितम्, आचारविरुद्धम्, आक-
		स्मिकं, अकांड ।
Abruptly (Adv)	सहसा, अकस्मान्, आपाततः, एकपदे ।	अचानक, एकाएक, एकदम, एकबारगी ।
		ब० हठात् ।
Abruption (n)	सहसा विभज्य पृथग्भावः । पर्वतात् शैल	एकाएक टूट कर पृथक् होना । पर्वत से
	खण्डस्य सहसा विच्युतिः ।	शैल खंड का टूट कर एकाएक गिरना ।
Abruptness (n)	आकस्मिकता, अतिशीघ्रता ।	१. आकस्मिकता, जल्दबाजी, उतावली ।
		२. खुरखुरापन । गु० उतावल । ब०
		अतिवरा ।
Abrus (adj)	(वन०) सुकुमार ।	(वन०) सुकुमार ।
Abscess (n)	विद्रधिः । स्फोटः, व्रणम्, सपूयक्षतम् ।	फोड़ा । क० व्रण, विद्रधि । ते० व्रणभु ।
		मल० विद्रधि, संफोटम्, व्रणम् ।
Abscissa (n)	(भौ०) भुजाङ्कः ।	(भौ०) भुजाङ्क । क० क्षितिजदूर ।
Absciss Layer	(वन०) विभाजकः स्तरः ।	(वन०) विभाजक परत या स्तर ।
Abscind (v. t.)	छिद् ह० प० (छिनत्ति) ।	काटना, पृथक् करना ।
Abscission (n)	(जीववि०) छेदनम्, अङ्गविच्छेदः ।	अङ्गछेद । शरीर के किसी अङ्ग को काट
		कर अलग कर देना ।
Abscond (v. t.)	भू० प० प्रच्छन्नो भवति—गह० स्वा० उ०	चुपके से भाग जाना । अपराध कर के

	आत्मानं गूहते—घा० जु० उ० अन्त- र्दधाति) । परा+अय्-भ्वा० आ० (पलायते) । वि+अप+सृप्० भ्वा० प० (व्यसर्पति) । अप+क्रमु० भ्वा० प० (अपक्रामति) । दि० प० (अप- क्राम्यति) ।	छिप जाना । फ़रार होना । गायब होना ।
Abscondence (n)	प्रच्छन्नीभवनम् । आत्मगोपनम् । अपपला- यनम् । अपक्रमणम् । अपसर्पणम् ।	चुपके से भाग जाना । छिपाव, फ़रारपना ।
Absconder (n)	अपपलायकः, अपसर्पकः ।	चुपके से भाग जाने वाला, फ़रार । बं० पलातक ।
Absconding (adj)	पलायी ।	चुपके से भागा हुआ ।
absconding debtor	अपपलायी अधर्म्मणः ।	चुपके से भाग जाने वाला कर्जादार, (ऋणी)
absconding offender	अपपलायी अपराधी ।	भगौड़ा अपराधी ।
Absence (n)	अनुपस्थितिः (स्त्री), असन्निधिः (पु०), परोक्षता (स्त्री), अभावः, विरहः, वियोगः, अविद्यमानता ।	अनुपस्थिति, अभाव, वियोग, गैरहाजिरी ।
Absent (adj)	अनुपस्थितः, अविद्यमानः, स्थानान्तरं गतः, प्रोषितः ।	अनुपस्थित, गैरहाजिर ।
Absent minded	हृदयेन असन्निहितः, शून्यहृदयः, शून्य- मानसः, विमनस्कः, अन्यमनस्कः, अन- बहितचित्तः ।	अन्यमनस्क ।
Absentee (n)	अनुपस्थितजनः, प्रवासी, प्रोषितः ।	अनुपस्थित व्यक्ति ।
Absolute (adj)	(तत्त्व०) परमम्, निरपेक्षम्, नित्यम्, केवलम्, ब्रह्म । (भौ०) शुद्धम्, वास्तविकम्, शुद्धमद्यसारः ।	(तत्त्वज्ञान) परब्रह्म, संपूर्ण, परम् । (भौ०) शुद्ध, वास्तविक । शुद्धमद्यसार ।
„ Alcohol	(ग०) निरपेक्षकलनम् ।	(ग) निरपेक्ष कलन व गणना ।
„ Calculus	(ग०) निरपेक्ष गुणकम् ।	निरपेक्ष गुणक ।
„ Co-efficient	निरपेक्ष संसृतिः ।	निरपेक्ष संसृति ।
„ Convergence	निरपेक्षवक्रता ।	निरपेक्ष वक्रता ।
„ Curvature	अन्तिमव्यवस्था ।	अन्तिम व्यवस्था ।
„ decree		

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दीकोष

१६

Absolute density	निरपेक्षघनत्वम् ।	निरपेक्ष घनत्व ।
" error	निरपेक्ष भ्रान्तिः, वास्तविकदोषः ।	निरपेक्षभ्रान्ति व वास्तविक दोष ।
" invariant	(ग०) निरपेक्षं निश्चलम् ।	निरपेक्ष निश्चल ।
" line	परमरेखा ।	परमरेखा ।
" Magnitude	निरपेक्षमहत्त्वम् ।	निरपेक्ष महत्त्व ।
" Maximum	निरपेक्षं महत्तमम् ।	निरपेक्ष महत्तम ।
" Minimum	निरपेक्षं लघुतमम् ।	निरपेक्ष लघुतम ।
" Null	परम शून्यम् ।	परम शून्य ।
" Order	अन्तिमाज्ञा ।	अन्तिम आज्ञा ।
" Parallax	परमलम्बनम् ।	परम लम्बन ।
" Point	परमबिन्दुः ।	परम बिन्दु ।
" Position	निरपेक्षस्थितिः ।	निरपेक्ष स्थिति ।
" Proper Motion.	निरपेक्षा निजगतिः ।	निरपेक्ष निजगति ।
" Vigour.	परमपरुषता ।	परमपरुषता वा शक्ति ।
" Scale	परमक्रमः ।	परमक्रम ।
" Space	परमावकाशः ।	परमावकाश ।
" Symmetry	निरपेक्ष सम्मितिः ।	निरपेक्ष सम्मिति ।
" Temperature	परम तापमानम् ।	परम तापमान ।
" Term	निरपेक्षपदम् ।	निरपेक्ष पद ।
	अचलपदम् ।	अचल पद ।
" Unit.	निरपेक्ष एकाङ्कः ।	निरपेक्ष एकांक व इकाई ।
" Value	निरपेक्षमानम् ।	निरपेक्ष मान ।
" Velocity	निरपेक्षवेगः ।	निरपेक्ष वेग ।
" Zero	परम शून्यम् ।	परम शून्य ।
Absolute Estate	सम्पूर्णसत्ताकं स्वत्वम् ।	एकतंत्र स्वत्व ।
(n)		
Absolute Government.	एकतन्त्रराज्यम्, निरंकुशं शासनम्, स्वेच्छाचारि शासनम्, अनियन्त्रितं शासनम् ।	एकतन्त्र राज्य, निरंकुश शासन, स्वेच्छा-चारी शासन ।
(n)		
Absolute Monarch.	स्वेच्छाचारी पूर्णस्वतंत्रो वाडधिराजः ।	स्वेच्छाचारी महाराजा, निरंकुश सम्राट् ।
(n)		
Absolute Ownership.	पूर्णस्वामित्वम्, पूर्णाधिकारः ।	पूर्ण स्वामित्व, पूर्ण अधिकार, पूरा हक्क ।
(n)		

Absolutely. (Adj)	सर्वथा, सर्वशः, पूर्णतः, एकान्ततः, निरपेक्षतः ।	पूर्ण रूप से, सर्वथा, बिल्कुल । ब० संपूर्ण-रूपे ।
Absolution (n)	१. पापमुक्तिः, क्षमा, मुक्तिः, कंवलयम्, निःश्रेयसम्, मोक्षः, अपवर्गः । २. ईसाई मतानुसारं पुरोहितद्वारा ऋणपापदण्डप्रायश्चित्तेभ्यो विधिवत् मुक्तिः ।	१. मुक्ति, पाप से मुक्ति वा छुटकारा । २. ईसाई मतानुसार पादरी द्वारा ऋण, पाप, दण्ड और प्रायश्चित्त से छुटकारा । आ० निष्कृति । ते० पापविमोचनम् । ब० निष्कृति । म० दोषपरिमार्जन । मल० निःश्रेयसम्, अपवर्गम् ।
Absolution (n)	(रां. शा.) १. स्वैरशासनम्, स्वैराचारः, स्वायत्त-राजसत्ता, अधिकारस्वातन्त्र्यम्, निरंकुशता । २. ईसाई सिद्धान्ते भगवतः सर्वतन्त्र-स्वतन्त्रता । ३. (तत्त्व०) परमार्थसत्तावादः, अद्वैतवादः ।	(रा. शा.) १. स्वेच्छाचारी शासन, स्वेच्छाचारवाद, निरंकुश प्रभुत्व । २. ईसाईमत में परमेश्वर की सर्वतन्त्र स्वतन्त्रता । ३. (तत्त्व०) परमार्थ सत्तावाद, अद्वैत-वाद ।
Absolutist (n)	(तत्त्व०) ब्रह्मवादी, परमार्थसत्तावादी, निरपेक्षवादी, अद्वैतवादी । (रा० शा०) पूर्णस्वैरितावादी, निरंकुशतावादी, स्वच्छन्दराज्यसत्तावादी ।	(तत्त्व०) अद्वैतवादी, ब्रह्मवादी । (रा० शा०) निरंकुशतावादी, स्वच्छन्द-राज्यसत्तावादी ।
Absolve (v. t)	पापाद् ऋणाद्वा । मुच्लु मोक्षणे । तु० उ० प्रे० । मोचयति पापम् अथवा अपराधं क्षमते । क्षमूषसहने भ्वा० आ० । प्रतिज्ञाया उत्तरदायित्वात् पापाद् ऋणाद्वा मोचनं तद्घोषणं च ।	ऋण वा पाप से छुड़ाना, दोषयुक्त घोषित करना, पाप व अपराध को क्षमा करना । प्रतिज्ञा, दायित्व, पाप व ऋण से मुक्ति और उस का घोषित करना ।
Absorb (v. t)	उत् + शुष् शोषणे, दिवा० प० प्रे० । (उच्छोषयति) । अव् + शुष् शोषणे, दिवा० प० प्रे० । (अवशोषयति) । गृ० निगरणे, तु० पर० । (निगिरति) । आ + चमु अदने भ्वा० प० । (आचामति) । ग्रसु अदने, भ्वा० आ० । (ग्रसते) । आत्माधीनं करोति कुरुते वा । कृ० करणे, उ० ।	अवशोषण करना वा सोख लेना । निगल जाना । निमग्न करना—अपने में विलीन कर लेना ।

१
१२९ ३३,५५१

२१

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी शब्दकोष

Absorbability (n)	(जीव०) शोषकता, शोषणशक्तिः ।	शोषकता ।
Absorbed (adj)	(तत्व०) निमग्नः, आसक्तः, निरतः, लीनः, व्यापृतः, परः, परायणः ।	मग्न, आसक्त, तल्लीन ।
Absorbed Solution.	(जीव० रसा०) शोषितः ।	शोषित ।
Aborbency (n)	(रसा०) शोषितं विलेयम् ।	शोषित विलेय व घोल ।
Absorbent (adj)	शोषणता ।	शोषणता, शोषणशक्ति ।
Absorbent Root	शोषकम् ।	शोषक ।
Absorber (n)	शोषकं मूलम् ।	शोषकमूल ।
Absorbing Power	शोषकम्, प्रचूषकम् ।	शोषक, सोखनेवाला ।
Absorbiometer	(भौ०) शोषक-बलम्, अवशोषकता ।	(भौ०) शोषक बल ।
Absorption (n)	(तत्त्व०) मनोव्यापि ।	(तत्त्व०) मनोव्यापि ।
	(रसा०) शोषणमापकम् ।	(रसा०) शोषणमापक ।
	(तत्त्व०) विलयनम्, लयः, निमग्नता, तन्मयता, तल्लीनता, अनन्यत्वम्, एकतानता ।	(तत्त्व०) तन्मयता । आ० सम्पूर्ण मनो-योग । क० तल्लीनते, लय । ब० सम्पूर्ण रूपे मनोनिवेश । म० तल्लीनता । मल० निलानम्, ध्यानम् ।
	(भौ०) अवशोषणम् ।	(भौ०) अवशोषण ।
„ Band	अवशोषणपट्टिका ।	अवशोषण पट्टी ।
„ Co-efficient	अवशोषण गुणकम् ।	अवशोषण गुणक ।
„ Continuous	अविच्छिन्नमवशोषणम् ।	अविच्छिन्न अवशोषण ।
„ Dialective	माध्यमिकम् अवशोषणम् ।	माध्यमिक वा अधिवैद्युत अवशोषण ।
„ Edge	अवशोषणसीमा ।	अवशोषण सीमा ।
„ Filter	अवशोषकं निष्यन्दकम् ।	अवशोषक निष्यन्दक ।
„ General	व्यापकमवशोषणम् ।	व्यापक अवशोषण ।
„ Index	अवशोषणज्ञापकम् ।	अवशोषण ज्ञापक ।
„ Jump	अवशोषणोत्सृतिः ।	अवशोषण उत्सृति ।
„ Level	अवशोषणतलम् ।	अवशोषण तल ।
„ Limit	अवशोषणसीमा ।	„ सीमा ।
„ Negative	ऋणात्मकमवशोषणम् ।	ऋणात्मक अवशोषण ।
„ Selective	दिशिष्टमवशोषणम् ।	विशिष्ट अवशोषण ।

„ Spectrum	अवशोषणवर्णानुक्रमः ।	अवशोषण वर्णानुक्रम ।
Absorption (n)	(रसा०) रसशोषणम् ।	(रसा०) रस शोषण ।
„ of Heat	(वैद्यक) चोषणम् ।	(वैद्य०) चूसना ।
„ of Light	(भूगर्भशास्त्रे) तापग्रहणम् ।	(भूगर्भ०) तापग्रहणम् ।
„ in God	(भौ०) प्रकाशावशोषणम् ।	(भौ०) प्रकाश का अवशोषण ।
	(तत्त्व०) ब्रह्मातायुज्यम्, ब्रह्मप्राप्तिः, मोक्षः, मुक्तिः ।	ब्रह्मप्राप्ति, मुक्ति, मोक्ष ।
„ of Rays	(भौ०) किरणवशोषणम् ।	किरणों का अवशोषण ।
„ of Power	(भौ०) शोषणशक्तिः, शोषणगुणः ।	शोषणशक्ति व गुण ।
Absorption (r)	(तत्त्व०) ब्रह्मविलयः, कैवल्यम्, मोक्षः ।	ब्रह्मविलय, मोक्ष, कैवल्य । मल० निला- नम्, लयम्, आकर्षणम्, ध्यानम्, मोक्षम्, निर्वाणम् । भौ० शोषण ।
„ Bulb	(रसा०) शोषककन्दः, प्रचूषणकन्दः ।	(रसा०) शोषक बल्ब ।
„ Tubes	(रसा०) शोषकनलिका, प्रचूषणनालं वा ।	(रसा०) शोषक नली ।
Absorptive	(जीव०) शोषणक्षमः, शोषकः ।	(जीव०) शोषक ।
Absorptivity	(भौ०) अवशोषकता, शोषणक्षमता ।	(भौ०) अवशोषकता ।
Abstain (v. t)	नि+वृत्, भ्वा० आ० (निवर्तते) परि+वर्ज्, चु० प० (परिवर्जयति) निर्+वर्ज्, चु० प० (निर्वर्जयति) वि+रम, भ्वा० आ० । (विरमति)	बचना, निवृत्त होना, छोड़ देना । बं० विरत, थाका । क० विमुखनागिर ।
Accent (fig)(n)	(आल०) उदात्तता, वलक्षण्यम् । (वैयाक्तिकी, स्थानिकी, देशीया वा) उच्चारणपद्धतिः, स्वराघातः, मनोभाव- प्रदर्शनार्थं कृतमुच्चारणपरिवर्तनम्, स्वरः, स्वरचिह्नम् ।	(आल०) उदात्तता, विलक्षणता (वैया- क्तिक, स्थानीय वा देशीय) उच्चारण- रीति, स्वर, स्वरचिह्न । क० मनोभाव प्रदर्शनकाणि साङ्ख्य उच्चारणव्यत्यास ।
Human accent	मानुषी गीः ।	मनुष्यवाणी ।
Accent (vt)	सस्वरम् उच्चर्णिच् (उच्चारयति), सम्यगुच्चारयति ।	स्वरसहित अथवा अच्छी प्रकार से उच्चा- रण करना ।
Accented (adj)	(भा० शा०) सस्वरम्, स्वरयुक्तम्, स्वरोपेतम् । स्वराङ्कितम् ।	स्वरसहित, स्वर, स्वराङ्कित ।
Accentuated (adj)	दृढीकृतम्, तीव्रीकृतम्, स्वरवत् ।	दृढ़ या तेज किया हुआ, स्वरवाला ।

Accentuation (n)	वृद्धीकरणम्, तीव्रीकरणम्, वर्धनम्, स्वराङ्कनम्, स्वरोच्चारणम् ।	दृढ़ या तेज करना, बढ़ाना, स्वर चिन्ह डालना ।
Accentuator	स्वरोच्चारकः, उद्व्यञ्जकः ।	स्वर उच्चारण करनेवाला ।
Accept (vt)	प्रतिग्रहः कृया० उ० (प्रतिगृह्णाति) आ- दा जुहो० उ० (आदत्ते) स्वी कृ तना उ० (स्वीकरोति—कुरुते) ।	ग्रहण करना, स्वीकार रना ।
Acceptable(adj)	ग्रहणीयम्, आदेयम्, स्वीकरणीयम्, अङ्गीकरणीयम्, उपादेयम्, रुचिरम्, मनोरमम्, प्रियम् ।	स्वीकार करने योग्य, ग्रहण करने योग्य, प्रिय । बं० मनोज्ञ, सन्तोषजनक । क० ग्राह्य, हितकर, मनोहर । ते० हितमैन, इष्टमैन, प्रियमैन । मल० आदेयम्, रुचिरम् । आ० ग्रहणयोग्य, मनोमत ।
Acceptability, Acceptableness (n)	उपादेयता, ग्रहणीयता, स्वीकरणीयता, स्वीकार्यता, ग्राह्यता ।	उपादेयता, स्वीकार्यता । बं० ग्रहणयो- ग्यता, मनोज्ञता क० स्वीकारार्हते ।
Acceptance (n)	(अ० शा०) स्वीकारः, ग्रहणम्, अङ्गीकारः, ऋणलेखस्वीकारः, ऋण- मान्यता, स्वीकृतिः, प्रतिपत्तिः (स्त्री) प्रतिग्रहः, आदानम्, विश्वासः, स्वीकृतं प्राप्यकम् (वि० शा०) स्वीकृतिः ।	(अ० शा०) स्वीकार, स्वीकृति, ग्रहण, ऋणलेख स्वीकार, ऋणमान्यता, विश्वास, इस प्रकार स्वीकृत हुण्डी इत्यादि । (वि० शा०) स्वीकृति बं० ग्रहणेस्वी- कृति, अनुमोदन, स्वीकारपत्र । क० स्वी- कार, अङ्गीकार, पक्षपात । ते० परि- ग्रहम् । मल० आदानम्, स्वीकरणम् । म० सत्कार, सत्कार ।
Acceptance- Clean (Econ.)	(अ० शा०) तत्कालं स्वीकारः, विना सङ्केतं स्वीकारः ।	(अ० शा०) तत्काल स्वीकार ।
Acceptance for honour.	(अ० शा०) प्रतिष्ठाक्षरार्थं स्वीकारः ।	(अ० शा०) प्रतिष्ठा वा मान की रक्षा के लिये स्वीकार ।
Qualified acceptance	(अ० शा०) ससङ्केतस्वीकारः, नियम- पूर्वकं ग्रहणम् ।	(अ० शा०) नियमपूर्वक ग्रहण वा स्वीकार ।
Accepted (adj)	स्वीकृतम्, अङ्गीकृतम् ।	स्वीकृत ।
Accepted disciple	(ध० शा०) अनुगृहीतशिष्यः ।	(ध० शा०) कृपापात्र शिष्य ।
Acceptancy (n)	अङ्गीकारेच्छा, स्वीकृतीच्छा ।	स्वीकार करने की इच्छा ।
Acceptant (n)	स्वीकर्ता, मनःपूर्वकं स्वेच्छया वाङ्गीकर्ता ।	अपनी इच्छापूर्वक बिल आदि स्वीकार करनेवाला ।
Acceptation (n)	मुख्यार्थः, निरुद्धार्थः ।	किसी शब्द का साधारणतया स्वीकृत वा मुख्य अर्थ । बं० वाक्येर विशेष वा

		चलित अर्थ । क० खडार्थ । म० अर्थबोध, शब्दाचा खडार्थ ।
Acceptor (n)	स्वीकर्ता, अङ्गीकर्ता ।	स्वीकार करने वाला ।
Acceptor (n)	(देयपत्रानुसारं) धनं दातुं स्वीकर्ता ।	हुण्डी का धन देना स्वीकार करनेवाला ।
Acceptor Circuit (Phys.)	(भौ०) स्वीकारिका कुण्डली ।	(भौ०) स्वीकारक कुण्डली ।
Access (n)	प्रवेशः, उपसर्पणम्, अभिगमः उपगमः, प्रवेशाधिकारः, मार्गः । (वै० शा०) रोगवृद्धिः, आवेगः, उद्रेकः ।	प्रवेश, समीप पहुंचना, प्रवेश साधन, प्रवेश का अधिकार, मार्ग । (वै० शा०) रोगवृद्धि । क० उत्थरण ।
Wishing to gain access to the Prime minister.	प्रधानमन्त्रिमहोदयं द्रष्टुकामः संभावयितुकामो वा ।	प्रधानमंत्री जी का दर्शनाभिलाषी वा उन्हें मिलने को इच्छुक ।
Accessible (adj)	सुखोपसर्प्यः, अभिगम्यः, उपसर्पणीयः ।	सुगमता से पहुंचने योग्य, अभिगन्तव्य । क० सुगम्य, सुलभ । मल० सुखोपगम्य ।
Accessibility (n)	सुखोपसर्प्यता, अभिगम्यता, उपसर्पणीयता ।	सुगमता से पहुंचने योग्य होना ।
Accessibly (adv)	सुखोपसर्प्यतया, अभिगम्यतया ।	सुगमता से पहुंचने योग्य प्रकार से ।
Accession (n)	राज्यारोहणम्, सिंहासनारोहणम्, राज्याधिकार प्राप्तिः, राज्यतिलकम् । (अ० शा०) आकस्मिकी वृद्धिः, उपचयः । (वै० शा०) रोगाधिक्यम्, रोगाक्रमणम् । (शा० शा०) प्राप्तिः, वृद्धिः, वस्तुमूल्य-वर्धनम् ।	राज्यारोहण, राज्याभिषेक, राज्यपद वा राजगद्दी आदि पाना, पदप्राप्ति । ब० सिंहासनप्राप्ति, पद लाभ । आ० सिंहासन लाभ, वृद्धि । क० सिंहासनारोहण, राज्यप्राप्ति, वर्धने । (अ० शा०) आकस्मिक वृद्धि । (वै० शा०) रोग का आक्रमण और उस की अधिकता । (शा० शा०) प्राप्ति, वृद्धि, वस्तुओं के मूल्य में वृद्धि ।
Accessory (n)	(शा० शा०) सहकारी । (वि० शा०) पापसहायकः । (वै० शा०) अधिक, संयुक्त । (प० वि०) सहकारि, सहायकम्, अतिरिक्तम्, आनुषङ्गिकं वस्तु ।	(शा० शा०) सहकारी, सहायक । (वि० शा०) पाप वा अपराध में सहायक । (वै० शा०) अधिक, संयुक्त वा मिला हुआ । सहायक, अतिरिक्त ।
„ branch	उपशाखा ।	उपशाखा ।

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी शब्दकोष

२५

" bud	अतिरिक्त कलिका ।	अतिरिक्त कली ।
" fruit	अतिरिक्त फलम् ।	अतिरिक्त फल ।
" member	उपाङ्गम् ।	उपाङ्ग ।
" obligation	आनुषङ्गिकमधिबन्धनम् ।	आनुषङ्गिक अधिबन्धन वा एहसान ।
" right	आनुषङ्गिकाधिकारः, उपाङ्गभूताधिकारः ।	उपाङ्गभूत अधिकार ।
" tarsal	(जी० वि०) उपकूर्चास्थि ।	(जी० वि०) उपकूर्चास्थि ।
" whorl	उपमेखला ।	उपमेखला ।
The accessories	साधन सामग्री ।	साधन सामग्री ।
Accident (n)	आकस्मिक दुर्घटना, आकस्मिक संकटम्, देवयोगः, यदृच्छा, उपपातः (कात्यायन श्रौतसूत्रे) ।	आकस्मिक दुर्घटना वा संकट । बं० आप-तन, देव घटना । आ० दुर्विपाक, दुर्घटना । क० दुरदृष्ट, अनिरीक्षित घटने, अनुद्दिष्ट । मल० देवगति ।
Byaccident	अकस्मात्, आकस्मिकरूपेण ।	अकस्मात्, आकस्मिक रूप से (अचानक) ।
By accident or design	अकस्मादुद्देश्यपूर्वकं वा ।	अचानक अथवा उद्देश्य पूर्वक (जान बूझ कर) ।
Accidental (adj)	आकस्मिकम्, यादृच्छिकम्, काकतालीयम्, देवायत्तम् ।	आकस्मिक, अचानक ।
Phil	(त० ज्ञा०) आनुषङ्गिकम्, औपाधिकम् ।	(त० ज्ञा०) औपाधिक ।
" error (Astron)	(ज्यो०) आकस्मिकी त्रुटिः ।	(ज्यो०) आकस्मिक त्रुटि ।
" root (Bof)	(वन०) आगन्तुकं मूलम् ।	(वन०) आगन्तुक मूल वा जड़ ।
" attributes (Phil)	(त० ज्ञा०) गौणधर्माः ।	(त० ज्ञा०) गौण धर्म ।
" Chords	(सं० शा०) विसंवादिस्वरोत्पादक तन्त्र्यः ।	(सं० शा०) विसंवादी या मेल न खाने वाले स्वरों को निकालने वाली तारें ।
" death	आकस्मिकमृत्युः, आकस्मिक निधनम्, अपमृत्यु ।	आकस्मिक मृत्यु ।
" definition	(त० ज्ञा०) तटस्थलक्षणम्, उपलक्षणम् ।	(त० ज्ञा०) उपलक्षण ।
" light	(प० वि०) औपाधिकप्रकाशः ।	(प० वि०) औपाधिक प्रकाश ।
" point	आगन्तुकबिन्दुः ।	आगन्तुक बिन्दु ।
Accidentally (adv)	यदृच्छया, देवयोगात्, विधिवशात्, अकस्मात् ।	अकस्मात्, अचानक, देवयोग से ।

Accipitral (adj)	श्येनविषयकः, श्येनसदृशः, तीक्ष्णदृष्टि-सम्पन्नः ।	बाजविषयक, बाज के समान, तीक्ष्णदृष्टि-युक्त ।
Acclaim (v.t.)	जयजयघोषं कृ० त० उ० (करोति-कुरुते वा) अभिनन्दनं कृ० ।	जयघोष करना ।
Acclamation (n)	जयघोषः, प्रशंसाघोषः, साधुवादः, आनन्दध्वनिः, हर्षघोषः, हर्षनादः ।	प्रशंसाघोष । बं० हर्षध्वनि । क० जय-घोष-उद्गिरण । मल० उच्चैर्घोषम्, प्रणादम् । आ० बहुल लोकेर आनन्दध्वनि । म० प्रशंसोद्गार । ते० जयध्वनि, श्लाघवचनम् ।
Acclimate	(नूतनस्थानस्य) जलवाय्वानुकूल्यं सम्पद् रिणच् (सम्पादयति) ।	नये स्थान की जलवायु के अनुकूल अपने को बना लेना, उस की आदत डालना ।
Acclimatise(vt)	जलवाय्वानुकूल्यसम्पादनम्, जलवायु-सात्त्यम् ।	वायुजलानुकूलन ।
Acclimatisation (n)	(रसा०) सहनशीलता, क्षमता ।	(रसा०) सहनशीलता, क्षमता ।
Acclivity (n)	उत्सङ्गः, उत्प्रावण्यम् ।	पहाड़ की चढ़ाई, चढ़ाव ।
Acclivous (adj)	उत्सङ्गयुतम्, उत्प्रावण्यम् ।	ऊपर के चढ़ाव वाला ।
Accolade (n)	१. सर्-इति पदवी प्रदानकाले खड्ग-स्पर्शादिका गौरवप्रदर्शिका क्रिया । २. आलिङ्गनम्, परिष्वजनम्, परिष्वङ्गः ।	१. सर्-पदवी के प्रदान के समय तलवार से स्पर्शादि आदरसूचक क्रिया, संस्कार विशेष । २. आलिङ्गन, गले लगाना ।
Accomodate(vt)	१. अनु युज् चुरा० प० (अनुयोजयति) । भावम् अनुप्रविशत् तुदा० प० (अनुप्रविशति) । स्वामिनो भावमनुप्रविशेत्सेवकः । २. वसति स्थानेन उप कृ० तना० उ० (उपकरोति-उपकुरुते) । उपकरण-द्रव्याणि उप क्लृप् रिणच् (उपकल्पयति) । ३. (विवादम्) उप शम् रिणच् (उपशमयति) ।	१. किसी के अनुकूल अपने को बना लेना । सेवक अपने को स्वामी के अनुकूल बना ले । वह उसके भावों में प्रविष्ट हो जाए । २. स्थानादि दे कर उपकार करना । ३. विवाद शान्त करना वा मिटाना ।
Let the servant accomodate himself to the will of his master.		
Accommodation (n)	संयोजनम्, अनुयोजनम्, सन्धानम्, उपकरणव्योपकल्पनम्, व्यवस्थापनम्, कुसीदं निश्चित्यणंप्रदानम् ।	मिलाप, मुलह, स्थान, सुविधा, उपकरण-द्रव्यों का एकत्रीकरण, व्याज निश्चित कर के ऋण प्रदान ।

		बं० उपयोजन, सुविधाजनक व्यवस्था । क० अनुकूल वर्तने, सन्धान संयोजन, आनुकूल्य । ते० समाधानम्, सन्धि, सहा- यम्, वसति । मल० साहाय्यम्, समाधा- नम् ।
(Phil)	(त० ज्ञा०)	प्रतियोजना, व्यवस्थापनम् ।
(Phys)	(भौ०)	अनुकूलनम् ।
„ co-efficient	अनुकूलननिरूपकम्, अनुकूलनगुणकम् ।	अनुकूलन निरूपक वा गुणक ।
Power of	अनुकूलनक्षमता ।	अनुकूलनक्षमता ।
accomodation	(रा० शा०)	सादनिकव्यवस्था ।
Accomodation	(शा० शा०)	सन्धिः, (व्यापारे) अनु- ग्रह विपत्रम् ।
bill	अनुग्राहकः, उत्तमस्वभावः, कृतज्ञः, साहा- य्यकर-प्रकृतिः, अनुग्रहकारी ।	सन्धि या सुलह, (व्यापार) अनुग्रह विपत्र ।
Accomodating		उत्तम स्वभाव वाला, दूसरों पर कृपा करने वाला, अन्यो की सहायता के स्वभाव वाला । बं० सुयोग प्रदानकारी । क० दाक्षिण्यपर, सुलभवश्य, परोपकारी । ते० साहाय्यपर, उपकारबुद्धि ।
(adj)		व्यवस्थापक, अनुग्रहकर्ता ।
Accomodator		व्यवस्थापकः, अनुग्रहकर्ता ।
(n)		
Accompany(v.t.)	अनु इण् अदा० य० (अन्वेति) अनु- या अदा० प० (अनुयाति), सहचर, भ्वा० प० (सहचरति), सह व्रज् भ्वा० प० (सहव्रजति), अनु सू भ्वा० प० (अनुसरति), सहचरो भू प० (भवति) (सं० शा०) उप गे भ्वा० प० (उप- गायति) ।	साथ चलना, साथ देना, सहचर बनना, पीछे-पीछे चलना, सहगमन, सहचरण ।
Accompanied	सहितः, अनुषक्तः, समेतः, परिवृतः, सह- गतः ।	गाने में साथ देना-वाद्यादि द्वारा । सहित, समेत ।
(adj)		
Accompanier(n)	सहचारी (पु०) सहचारिणी (स्त्री०) ।	सहचारी (पु०) सहचारिणी (स्त्री) ।
Accompaniment	(सं० शा०) उपवादनम्, उपकरणम्, स्वरमेलनम्, गीतसहितं, वाश्रम् ।	(सं० शा०) उपवादन, उपकरण, स्वर मेलन । बं० गीतेर सहित सङ्गत वाद्य । म० आनुषङ्गिक वस्तु । क० अनुबन्ध, परिकर । बं० आनुषङ्गिक पदार्थ ।
(n) (mus)		

	(त० ज्ञा०) सहवर्तनम्, सहवृत्तिः ।	(त० ज्ञा०) सहवृत्ति वा साथ रहना ।
Accompanist	(सं० शा०) सहचरः, सहायकः, उप-	(सं० शा०) सहायक, उपगायक, उप-
Accompanyist	वादकः, उपगायकः ।	वादक ।
(n)		
Accompanying	संलग्नम्, सहवर्ति ।	संलग्न, सहवर्ति, साथ लगा हुआ ।
(adj)		
„ form	संलग्न प्रपत्रम् ।	संलग्न प्रपत्र वा फार्म ।
„ page	संलग्न पृष्ठम् ।	साथ का पृष्ठ ।
„ revised appen-	संलग्नसंशोधित-परिशिष्टानि ।	संलग्न संशोधित परिशिष्ट ।
ndices.		
„ revised rules	संलग्नसंशोधित-नियमाः ।	संलग्न संशोधित नियम ।
„ tablet	संलग्नसारणी, सहवर्तिसारणी ।	साथ दी हुई सारणी, सहवर्ती तालिका ।
Accomplice (n)	अनुषङ्गी, पापसहायकः, कुरूससहायकः ।	पापसहायक । क० मल० सहापराधी ।
(Law)		ब० दुष्कर्मर सहचर । आ० कुकार्यत
		सङ्गी ।
Accomplish (v.t.)	साध् स्वा० णिच् (साधयति), पूर् चु० प० (पूरयति), सम् आप् णिच् (समा-पयति), अनु स्था भ्वा० प० (अनुति-ष्ठति), संपद् णिच् (सम्पादयति), निर् वृत् णिच् (निर्वर्तयति) ।	पूरा करना, समाप्त करना, सिद्ध करना, करने में सकलता प्राप्त करना ।
Accomplished	सिद्धम्, सम्पन्नम्, सम्पूर्णम्, विशारदः, निपुणः, गुणवान्, सुशिक्षितः, सुसभ्यः ।	सिद्ध, सम्पन्न, सुशिक्षित, निपुण, गुणी ।
(adj)		
Accomplishment	सिद्धिः (स्त्री) समाप्तिः, निष्पत्तिः, कृतार्थता, कृतकृत्यता, (स्त्री) गुणित्वम्, नैपुण्यम्, वैचक्षण्यम्, कलासु प्रावीण्यम्, उपलब्धिः ।	सिद्धि, समाप्ति, कृतार्थता, पाण्डित्य, निपुणता, प्राप्ति, शोभा । म० गुणवत्ता, नैपुण्य । क० साधने, निर्वहण, कार्यसिद्धि, सम्पन्नते, नय, सुशिक्षण, संस्कृति, कुशलते, अलङ्कार । मल० पूर्ति, निष्पत्ति, वैचक्षण्यम् । ते० प्रवीणत, नागरिकत ।
(n)		
Accomplish-	गुणावली, शिक्षालब्धविषयसमूहः, (संगीत वादित्रचित्रादिकर्मसु प्रावीण्योपलब्धिः) ।	गुणावली, शिक्षा से प्राप्त संगीत, वाद्य आलेख्य, चित्रकारता आदि विषयिणी योग्यता ।
ments. (n. pl)		

Some appreciations

Chirimiri, M. P.,
14-9-55.

From

Dr. Abinash Chandra Bose, M. A., Ph. D.,
Head of Department of English,
Raja Ram College, Bombay University (Retd.),
Principal, Chirimiri, M.P.

To,

Shri Indra Vidya Vachaspati, Gurukula Kangri.

Dear Sir,

I am grateful for the copy sent to me of the Prospectus of the new English Sanskrit Hindi Dictionary which is under preparation by your committee of editors. I think no better plan to advance the cause of Hindi as a national language could be hit upon and I most heartily congratulate you and your committee on the very heavy task that you have gallantly undertaken.

Soon after the constitution had been passed, the country was assured by several eminent leaders that the Hindi language as it stood would be suitably changed to meet the requirements of a national language for this vast country, with so many regional languages. But we do not yet know of specific steps taken in this direction by the authorities concerned. It seems the idea of transforming Hindi into a language with an all India appeal, is not being followed any where with particular zeal. That is unfortunate. Your approach to Hindi through Sanskrit is a most wise and significant move. What is more remarkable is your reference to cognate and suitable words in the different Indian regional languages, which may profitably be adopted into Hindi. Here you not only show a correct understanding of the psychology of the people concerned, but grasp of the inner principle animating a national language. It is the principle of accommodation contributing to a universality of appeal. Sanskrit is a living example of it. A reference to Amarkosh will show that the single word 'water' in English has as many as 27 names in Sanskrit. Jal (जल) of Bangal, Pani (पानी) of north India and upper Deccan, Nir (निर) of Karnataka, Udak (उदक) of the Western Coast among other names are included in the list, and every region of India feels that the language is its own. This is the way of harmonious assimilation followed on a wider scale by Indian culture itself. Take for contrast, the case of urdu, a fine language, but in its standard form, appearing alien to the people because of its detachment in respect

of vocabulary from the great languages of the country. Where it has grown including Sanskrit, a detachment that has caused so bitter opposition to its domination. Hindi would do well to take lessons from the history of languages.

There is a special propriety in Gurukula sponsoring such a constructive move on behalf of Hindi. It was Swami Dayanand who some eighty years ago prescribed Hindi as the common language of India and himself wrote most important books in it though his mothertongue was Gujarati.

I wish your venture every success.

Yours truly,
Sd/-A.C. Bose

From

Dr. P. K. Gode M. A, Ph. D.,
Curator,
Bhandarkar Oriental Research Institute,
Poona 4.

Shri Dharma Deva Vidyamartanda,
Editor- English Sanskrit Hindi Kosha.
Gurukula Kangri.

16th, August 1955.

Dear Friend,

Very glad to get the leaflet about the new kosa you have projected. It would be a useful addition to the kosa's of various types that are now being published or undertaken in different parts of our country. It is a pleasure to find Sanskrit equivalents in this kosa along with Hindi, a feature which enriches the contents of the kosha and gives joy to the lovers of Sanskrit all over the world.

My best wishes for a speedy completion of this project.

With kindest regards,

Yours Sincerely,
Sd/- P. K. Gode,
Curator.

P. S. Please register this institute as a subscriber to one copy of this kosha and oblige.

पुस्तकालय

गुरुकुल काँमड़ी विश्वविद्यालय

33551

विषय संख्या _____ आगत नं०

लेखक

शीर्षक

[illegible]

ग्रन्थालय, गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय
हरिद्वार ।

कोष का स्वागत

अंग्रेजी-संस्कृत-हिन्दी-कोष के कुछ पृष्ठ मिले। मिलते ही सब देखे, विचारपूर्वक देखे। यह सब प्रयत्न उत्तम हो रहा है। आप इस को अच्छी तरह कर सकते हैं। आप ने जो मार्ग स्वीकारा है, वह उत्तम शास्त्र-शुद्ध है। आज तक के कोषों में जो दोष हुए हैं वे दोष आप रहने न दें। यह कार्य स्थायी महत्व का होगा। इस लिए आप को धन्यवाद देना है।

—श्रीपाद दामोदर सातवलेकर
सम्पादक 'वैदिक-धर्म'
पारडी (सुरत)।

आप के भेजे कोष सम्बन्धी पत्र देखे। प्रयत्न स्तुत्य और आवश्यक है। आप की देख-रेख में कार्य कैसा होगा यह लिखने की आवश्यकता नहीं। मैं आप के पांडित्य, लगन और ऋजुता का प्रशंसक हूँ। मैं सदा सहयोग देने को उद्यत रहूँगा।

—महेन्द्रप्रताप एम. ए., एम. ओ. एल.
प्रिन्सिपल, डी.ए.वी. कॉलेज, लखनऊ।

मैंने श्री पं. धर्मदेव जी विद्यामार्तण्ड के द्वारा निर्मित अभिनव अंग्रेजी-हिन्दी-संस्कृत कोष की विज्ञप्ति, श्री पं. इन्द्र जी का वक्तव्य और पर्यायवाची शब्दों के सूक्ष्म भेद विषयक लेखमाला को ध्यान से पढ़ा। हिन्दी के राष्ट्रभाषा पद पर आसीन हो जाने से और संस्कृत जैसी जगत् के भाषा परिवारों की जननी के उद्धारार्थ ऐसे कोष की महती आवश्यकता है। श्री पं. धर्मदेव जी ने जिस दृष्टि का कोष मैं दिग्दर्शन कराया है और सूक्ष्मेक्षिका से कोष-निर्माण जैसे उत्तम कार्य को किया है, सचमुच प्रशंसनीय है। इस कोष से जनता का उपकार होगा और भारत-भारती का विस्तार होगा इस में कोई सन्देह नहीं।

—वैद्यनाथ शास्त्री, एम. ए.
सम्पादक 'वैदिक-डाइजेस्ट', पोरबन्दर।

मुद्रक : श्री रामेश वेदी, गुरुकुल मुद्रणालय,
गुरुकुल कांगड़ी, हरिद्वार।